

“बाबानो, देव दगडांत नाहीं, माणसांत आहे. दगडाधोऱ्डाची पूजा करू नका, माणसाची पूजा करा ! माणुसकीचा धर्म हाच जगांतला श्रेष्ठ धर्म ! ” — असा मानवधर्माचा ज्यांनी शेवटच्या घटकेपर्यंत प्रचार केला ते—

संत गाडगे महाराज

महाराष्ट्र हा संतांचा देश आहे. येथे दुसरे कांहीं पिकत नाहीं. पण संतांची वाणी मात्र अमाप पिकते. ही संतांची परंपरा गेलीं सात शतके महाराष्ट्रांत अखंडित चालू आहे. लोकसेवेचे महान् मंदिर संतांनी ह्या महाराष्ट्रांत उभारले. त्याचा पाया शानेश्वरानी घातला. नामदेवांनी त्यांच्या भिंती बांधल्या. एकनाथांनी त्यावर बुमट चढविला. तुकोबा त्याचे कळस झाले. आणि गाडगेबाबांनी त्या कळसावर पताका चढविली. शानोबातो गाडगेबाबापर्यंत सर्व संतांचे म्हणणे एक कीं देव हा देवळांत नाहीं. दगडांत नाहीं. माणसांत आहे. पण दुर्देवाची गोष्ट ही कीं, संतांनी सात शतके आकाश पातळ एक केले, तरी माणसांतला परमेश्वर अजून लोकांना दिसत नाहीं. त्यांना दगडांतला परमेश्वर दिसतो. गेलीं पन्नास वर्षे ज्या महापुरुषानें लक्षावधि लोकांना ओरडून सांगितले की, “बाबानो, दगडाधोऱ्डाची पूजा करू नका रे. माणसांची पूजा करा. ‘तीर्थी धोऱ्डा पाणी । देव रोकडा सजनी ! ’ ” ते मानवधर्माचे महान् प्रचारक संत गाडगे महाराज ह्यांनी गेल्या आठवड्यांत आपली ऐशी वर्षीची अलौकिक जीवनयात्रा अखेर समाप्त केली.

बाबांचे चरित्र

असा लोकविलक्षण पुरुष ह्या भारतांत ह्यापूर्वी क्वचित्तच जन्माला आला असेल,

त्यांच्या चरित्राचा फारच थोडा भाग जगाला माहीत आहे. त्यांचे मूळ नांव डेबूजी. पण नागपूरकडे त्यांना चापरेबुवा म्हणत. कोकणांत गोधडे महाराज. साताळ्याकडे लोटके महाराज. गोकर्णाकडे चिंधेबुवा. आणि पुण्या—मुंबईकडे गाडगे महाराज. बाळपण त्यांचे गुरुं राखण्यांत आणि शेतीकाम करण्यांत गेले. शाळेचे कधीं तोंड पाहिले नाहीं. मग लिहितां वाचतां कुठले येणार ? पुढे लग्न केले. संसाराला प्रारंभ केला. आणि वयाच्या अड्हाविसाव्या वर्षी कोणातरी अज्ञात साधूच्या प्रेरणेनै त्यांना वैराग्य आले. त्यांनंतर घरदार, संसार सोडून बारा वर्षे ते रानावनांत आणि अज्ञातवासांत हिंडत होते. ह्या साधकावस्थेमध्ये त्यांनी सर्व देशभर प्रवास केला. एकतारीवर कीर्तने केली. गोरगरिबांच्या जीवनाचा अन्यास केला. भिकाऊंची, लंगड्यापांगळ्यांची, महारोऱ्यांची आणि जनावरांची सेवा केली. आणि ही तपश्चर्या पूर्ण झाल्यानंतर एक दिवस ते आपल्या विचित्र अवतारामध्ये जगापुढे प्रकट झाले. डोक्यांवर शिंज्या. अंगावर चिंध्या. तोंडावर दाढी मिशांचे जंगल. एका हातांत खराटा. आणि एका हातात मडके. ह्याच स्वरूपांत गाडगेबाबा गेलीं पन्नास वर्षे एकसारखें जगांत वावरत होते. प्रारंभी लोकांना कळेना की हा

माणूस वेडा आहे का दूधखूळा आहे. कुठं कोणाच्या घरांत राह्यचें नाहीं. भीक मागून भाकरीचा चतकोर तुकडा खायचा, खापरांतून पाणी प्यायचें. आणि ज्या गांवीं जायचें तें गांव हातांतल्या झाडूनें झाडून स्वच्छ करावयाचें. कांहीं दिवसांनीं लोकांना वाटले कीं हा कोणी अवलिया दिसतो आहे. त्याबरोबर लोक पाया पडायला गेले कीं, त्यांच्या पाठीवर खराटा मारून ते पळालेच. उभ्या आयुष्यांत त्यांनी आपल्या पायाला कोणाला हात लावू दिला नाहीं. किंवा भूतभविष्य सांगून अन् अंगारे देऊन बुवाबाजी केली नाहीं.

कीर्तनाचें सामर्थ्य

कीर्तन हें गाडगेबाबांचें खरें सामर्थ्य. त्यांचें कीर्तन ज्यानें ऐकलें नसेल तो करंटा. आपल्या खेडवळ आणि लाडक्या कळाडी बोलीमध्यें तासन् तास ते हजारों श्रोत्यांना मंत्रमुग्ध ठेवीत. काव्य आणि विनोद ह्यांचा धबधबा त्यांच्या मुखामधून वाहावयाचा. गरिबांचा आणि दलितांचा उद्धार हा एकच त्यांच्या कीर्तनाचा विषय. देवळांत जाऊ नका. मूर्तीची पूजा करू नका. देवापुढें पैसा फळे ठेवू नका. तीर्थयात्रेला जाऊ नका. सत्यनारायण पुजू नका. पोथ्यापुराणांतल्या चमत्कारवर विश्वास ठेवू नका. कोणाचा मंत्र नि गुरुपदेश घेऊ नका. प्राण्यांची हत्या करू नका. सावकाराचें कर्ज काहू नका. अडाणी राहू नका. ही शिकवण सतत पन्नास वर्षे हजारों कीर्तने करून गाडगे बाबांनीं जनतेला दिली. सुशिक्षित आणि पांढरपेशा वर्गाच्या माणसांच्या वाच्याला गाडगेबाबा कधींही उभे रहात नसत. अडाणी, अपंग आणि दलित ह्यांचा उद्धार हें एकच त्यांचें जीवित कार्य होतें.

उभ्या आयुष्यांत बाबांनीं कधीं अध्यात्मवाद सांगितला नाहीं. त्यांच्या

एवढा व्यवहारी पुरुष क्वचित् होऊन गेला असेल. अंगावर चिंध्या आणि डोक्यावर खापर घालून ह्या अद्भुत माणसानें गेल्या पन्नास वर्षात पन्नास लाख रुपये जमवले. आणि गरिबांसाठीं साच्या महाराष्ट्रांत ठिकठिकाणीं धर्मशाळा बांधल्या. पंढरपूरला अस्पृश्यांसाठीं एक लाख रुपयांची ‘चोखामेळा’ धर्मशाळा बांधून ती त्यांनी डॉ. आंबेडकरांना देऊन टाकली. ह्या सर्व धर्मशाळांची व्यवस्था बाबांनीं इतकी सुंदर आणि नमुनेदार ठेवली आहे कीं, एकाद्या इंग्रजानें तोंडांत बोट घालावें. एवढे लाखांनी रुपये जमवून त्यांतील एका सुतर्ळींच्या तोड्याला त्यांनी कधीं हात लावला नाहीं. असा निरीच्छ आणि विरक्त पुरुष जगामध्ये क्वचित्च जन्माला आला असेल! बाबा म्हणजे खरोखर एक चमत्कार होता. त्यांच्या अंगामध्ये अनेक अलौकिक शक्ति होत्या, कीं ज्यांचें आकलन कोणालाहि होऊ शकले नाहीं. गेल्या अर्धे शतकामध्ये महाराष्ट्रांतल्या सुशिक्षित पुढाच्यांनीं किंवा सार्वजनिक संस्थांनीं समाजसेवेचें जेवढे कार्य केले, त्यांच्या अनेक पटींतै अधिक प्रभावी कार्य ह्या एका माणसानें हातांत झाडू घेऊन आणि अंगावर चिंध्या घालून केलेले आहे. रंजत्या गांजल्यांना ‘आपुले’ म्हणणारा आणि अनाथ आपंगितांना हृदयाशीं धरणारा तो खरा साधु ही तुकोबांची व्याख्या गाडगेबाबांना अक्षरशः लागू पडते. किंवूना ते तुकाराम महाराजांचेच अवतार होते, असे म्हटले तरी चालेल. माणसांमधल्या परमश्वेताची पूजा करणाऱ्या ह्या अलौकिक साधुपुरुषाच्या अवसानानें महाराष्ट्राच्या सार्वजनिक जीवनामध्यले एक प्रचंड सामर्थ्य आज नाहीसे झाले आहे!

SHRI SAI SUPRASANNA

For Information of Devotees

From 1st January 1957 the present Dispensary Fund will be styled as "MEDICAL AID FUND, SHIRDI."

The aim of the fund is to give free medical relief to the needy and to have extension of the present Dispensary and / or a Hospital and a Nursing Home at Shirdi when necessary amount is collected. In appropriate cases, where injections and / or other costly treatment is necessary the same will be given at the discretion and advice of the Medical Officer incharge at Shirdi.

Voluntary liberal Donations for such a Righteous cause from Devotees are solicited and are welcome. Receipt Books for this head will be available at Sarkarkun Office, Shirdi, Medical officer, Shirdi, and at the Bombay Office of The Shirdi Samsthan. Devotees are requested to donate generously for this great cause.

In Service of Shri Sai,

D. B. Rane

C. B. Velkar

Jt. Hon. Secretaries.

Bombay }
Dec. 56. }

**श्री साई सुप्रसन्न
भक्तांच्या माहितीसाठी**

ता. १ जानेवारी १९५७ पासून सध्यांच्या डिस्पेन्सरी फंडाचे नांव 'मेडिकल एड फंड, शिर्डी' असें ठेवण्यांत आले आहे.

या फंडाचा उद्देश-रुग्णांना विनामूल्य औषधोपचार करणे, आणि आवश्यक ती गळम जमतांच सध्यांच्या दवाखान्याची वाढ करणे, एखादे नवे हॉस्पिटल अथवा नर्सिंग होम काढणे. गरजू आणि लायक रुग्णांना इंजेकशन्स व इतर खर्चाचा उपचार, शिर्डी येथील मेडिकल ऑफिसर यांच्या सल्ल्यानुसार, करणे.

अशा सत्कार्यांसाठी सढळ हाताने भक्तजनांनी देणग्या द्याव्यात अशी विनंति आहे. अशा देणग्यांचा मोठथा आदराने कृतशतापूर्वक स्वीकार केला जाईल.

या फंडाची पावती-पुस्तके खालील ठिकाणी मिळतील.

१. सरकारकून, शिर्डी संस्थान, शिर्डी
२. मेडिकल ऑफिसर, शिर्डी संस्थान, शिर्डी
३. श्री. शिर्डी संस्थानची मुंबई कचेरी

मुंबई

डिसेंबर १९५६

}

श्रीसाई-सेवाधीन,

डी. बी. राणे

सी. बी. वेलकर

सं. स. सेक्रेटरी.

पुन्हा पुन्हा सेवन केल्याने ज्याची गोडी
उतरत नाहीं की अजीर्ण होत नाहीं
असे हे अमृततुल्य

रमणोपनिषद्

[भारतवर्षात जन्म घेणे यासारखी भाग्याची गोष्ट नाही. ती पुण्यभूमि आहे. शळी, मुनी, द्रष्टे यांचे हे निवासस्थान. आपल्या तीव्र तपश्चर्येने, सत्यं शिवं सुंदरम् अशा परमतत्त्वाला पोहोंचलेले महान् सत्पुरुष याच भूमीत निपजले. त्यांना ज्ञालेला निरतिशय आनंद उपनिषद्रूपी मंजुळ गानाने या भूमीत प्रथम उमटला. आज जंगांत भारतवर्ष आपले शरीर उन्नत करून उभा आहे ते त्यांच्याच शुभ पुण्यबलावर !]

भारतवर्षातली ही पुण्यसंपत्ति सर्वत्र हिम-गिरीच्या शिखरापासून तों भारतभूमीचे चरणप्रक्षालन करीत असलेल्या कन्या-कुमारीपर्यंत सर्वत्र विखुरलेली आहे. परंतु विरागी महात्म्यांना सांसारिक विषयांपासून दूर राहणे आवडत असल्याने ते आपल्या तपस्येसाठी निविड अरण्ये, गिरिकंदरे, निर्मनुष्य नदीतटाक नेहमीं पसंत करीत असतात; आणि अशीं स्थाने दक्षिण भारतांत अमूर आहेत. श्रीरमण महर्षीचा आश्रम त्यांपैकीच एक आहे.]

“ सर्व जीवमात्र नेहमीं दुःखरहित सुखाचा लालसा करतात, सुखाची लालसा

हें प्रीतीचे कारण होय. पण ते सुख मिळविण्यासाठी स्वतःचे स्वरूप जाणणे आवश्यक आहे. त्यासाठी ‘मी कोण ?’ हा विचार प्रत्येकाने केला पाहिजे.

‘मी’ कोण ? सप्तधातूनी बनलेला हा स्थूल देह ‘मी’ नाही. शब्द, स्पर्श, रूप, रस, गंध या पांच विषयांचे ग्रहण करणारी कर्ण, त्वचा, नेत्र, जिव्हा आणि नासिका हीं पंच ज्ञानेन्द्रिये म्हणजे ‘मी’ नव्हे. त्याचप्रमाणे पंचविध काऱ्ये करणारी वाणी, पाय, हात, नाक आणि उपस्थ हीं पंच कर्मेन्द्रिये म्हणजेहि ‘मी’ नव्हे. श्वासादि पंच क्रिया करणारे, प्राणादि वायुपंचकहि ‘मी’ नव्हे. विचार करणारे मन पण ‘मी’ नाही. सर्व विषय आणि वृत्ती सोडून फक्त विषयवासनांच्या संगांत राहणारे अशान पण ‘मी’ नाही. याप्रमाणे ‘मी हें नाहीं,’ ‘मी ते नाहीं’ असे म्हणून वरील सर्व उपाधींचा निरास केल्यानंतर जे एकमात्र चैतन्य अवशेष राहते, तेंच ‘मी’ आहे ! या चैतन्यांचे स्वरूप सत्-चित् आनंद हेंच होय.

सर्व जाणण्याचे साधन आणि सकल वृत्तीचे कारण मन आहे, म्हणून त्याचा

जेव्हां लय करण्यांत येतो तेव्हां जगद्दृष्टि (बहिर्दृष्टि) सुटते हेच खरे. मन ही आत्मस्वरूपांत असलेली अपूर्व शक्ति आहे. सर्व वृत्ती मनच निर्माण करते. परंतु सर्व विचार काढून टाकले की, मन अशी वस्तूच शिल्लक राहत नाही. विचार म्हणजेच मनाचे स्वरूप. विचार बंद झाले कीं जगत् अशी अन्य वस्तूच उरत नाही. सुषुप्तीत विचार नसतात, म्हणून जगत् हि नसते. जागृतीत आणि स्वप्नांत विचार असतात, म्हणून जगत् हि असते. कोष्ठी ज्याप्रमाणे आपल्या आंतून तंतू काढून जाळै विणतो आणि परत ते आपणांतच सामावून टाकतो त्याप्रमाणे मन आपल्या आंतून जगत् दृश्यमान करते आणि परत आपणांतच ते ओढून घेते. मन नेहमीं स्थूल वस्तूचा आश्रय घेऊनच टिकूं शकते. ते स्वतः होऊन टिकूं शकत नाही. या मनालाच सूक्ष्म शरीर किंवा जीव असेहि म्हणतात.

या देहांत 'मी' रूपानें जें प्रगट होतें तेच खरोखर मन होय. देहांत कोणत्या ठिकाणी 'अहंविचार' प्रथम स्फुरतो याचा विचार आतां करूं या. वस्तुतः हृदय हेच मनाचे जन्मस्थान आहे. मनामध्ये उठणाऱ्या सर्व विचारांत 'अहं' विचार हाच प्रथम विचार आहे. हा जागृत झाल्यावरच दुसरे असंख्य विचार जागे होतात. प्रथम पुरुष 'मी' दिसल्यावरच द्वितीय तृतीय पुरुष 'तूं' आणि 'तो' हे दिसूं लागतात. प्रथम पुरुषाशिवाय द्वितीय आणि तृतीय पुरुष टिकूं शकणार नाहीत.

'मी कोण?' अशी विचारणा केल्यानें खात्रीने मनाचा लय होतो. शब जाळ-

णारी चिता प्रज्वलित करण्यासाठी जी काठी वापरावी तीच जशी शेवटी जबून जाते, त्याचप्रमाणे 'अहं' विचार दुसऱ्या सर्व विचारांचा धंस करून स्वतःच नष्ट होतो. 'मी कोण' ही विचारणा चालविली की मन आपल्या जन्मस्थानांत-म्हणजेच हृदयांत-मार्गे वळते आणि उठलेला विचारहि लय पावतो. याप्रमाणे जसजसा अभ्यास वाढत जातो, तसेतशी आपल्या जन्मस्थानांत स्थिर राहण्याची मनाची शक्ति पण वाढत जाते. जेव्हां सूक्ष्म मन, बुद्धि आणि इन्द्रिये यांच्या द्वारे बहिरुर्ख होतें, तेव्हां स्थूल नामरूपाचा भास होतो. परंतु जेव्हां मन हृदयांत स्थिर होतें तेव्हां नामरूप अदृश्य होतें. मनाला बहिरुख होऊं न देतां, हृदयांत स्थिर करणे याला अहंरुख किंवा अन्तरुख म्हणतात. मनाला हृदयाबाहेर भटकूं देणे याला बहिरुख म्हणतात. जेव्हां मन हृदयांत स्थिर होतें तेव्हां सर्व विचारांचे मूळ जें 'मी' तें अदृश्य होतें. वस्तुतः यालाच मौन म्हणतात. मौनाच्या या स्थितीचे दुसरें नांव शानदृष्टि हें आहे. आणि त्याचा अर्थ आत्मस्वरूपांत मनाचा लय करणे हा आहे. याच्या उलट, दुसऱ्याचे मन जाणणे, त्रिकालदर्शी शान मिळविणे, दूर ठिकाणी होणाऱ्या घटना जाणणे इत्यादीना शानदृष्टि म्हणतां येत नाही.

मनाचा लय करण्यासाठी आत्म-विचाराशिवाय दुसरा कोणताहि योग्य उपाय नाही. अन्य उपायद्वारा जर मनाचा लय करण्यांत आला, तर लय पावलेले मन परत उसबून बाहेर येते. प्राणायामाच्या योगे मनाचा निग्रह होतो, परंतु जोंपर्यंत प्राणाचा निरोध करण्यांत येतो तोंपर्यंतच

मनाचा निग्रह टिकतो. ज्यावेळीं प्राणायाम थांबविष्ण्यांत येतो, त्यावेळीं मन बहिर्गमी होऊन वासनेला वश होतें आणि इतस्ततः भ्रमण करतें. मनाचें आणि प्राणाचें जन्मस्थान एकच आहे. विचार मनाचेंच स्वरूप आहे. ‘अहं’ विचार हा मनाचा प्रथम विचार आहे आणि वस्तुतः तोच अहंकार होय. जेथून अहंकार जन्म पावतो तेथूनच श्वास उद्भवतो. म्हणून जेव्हां मनाचा लय होतो, तेव्हां प्राणाचाहि लय होतो आणि जेव्हां प्राणाचा लय होतो, तेव्हां मनाचा लय होतो. परंतु भर झोपेत मनाचा लय होत असतांहि प्राणाचा लय होत नाही. मरणकालपर्यंत मन प्राणाला देहांत धारण करून ठेवतें आणि मरणकालीं प्राण घेऊन तें प्रयाण करतें. म्हणून केवळ मनोनिग्रह करण्यासाठीं प्राणायाम सहायरूप होतो खरा, परंतु त्यानें मनोनाश होऊं शकत नाही.

प्राणायामासारखीच मूर्तिध्यान, मंत्रजप यांच्या योगानें मन एकाग्र होतें. जेव्हां मन असंख्य विचारांत विभक्त

होऊन राहतें, तेव्हां त्याचा प्रत्येक विचार अति बलहीन होत जातो. याच्या उलट, एकेक विचार जसजसें नष्ट पावत जातात, तसेतसें मन एकाग्रता प्राप्त करून बलवान् होत जातें आणि त्याला आत्मविचार सुलभ होतो.

ईश्वर आणि सद्गुरु वस्तुतः वेगळे नाहीत. आत्मविचाराशिवाय दुसरें जें विचार उठतात त्यांना लवलेशाहि स्थान न देतां, आत्मनिष्ठेत मग्न होऊन राहणे यालाच स्वतःस ईश्वरार्पण करणे किंवा सद्गुरुला शरणागत होणे असें म्हणतात. ईश्वरावर वाटेल तेवढा भार टाकला तरी तो सर्व भार वाहून नेतो. आगगाडी सर्वांचा भार वाहून नेते असें जाणूनहि, आपण तीत बसून प्रवास करतांना आपलें बोचके कोठेंतरी बाजूस ठेवून आराम करण्याएवजीं तें बोचके आपल्या डोक्यावर धारण करण्याचे कष्ट कां करावे ?

ज्याला अविनाशी सुख म्हणतात तें वस्तुतः आत्मस्वरूपच आहे. आपण सांसारिक वस्तूपैकीं एखाद्या वस्तूंत जें सुख मानतो तें खरें सुख नाही. आपल्या अविवेकी

सचीव, वैद्य आणि गुरु हे तिघे भीतीनें किंवा-लोभानें जेव्हां तोंडापुरतें गोड बोलतात तेव्हां राज्य, शरीर आणि धर्म ह्या तिघांचाही (अनुकर्मे) लवकरच नाश होतो.

विचारामुळेंच त्या वस्तूमध्ये आपण सुख मानीत असतों. जेव्हां मन बाहेर भ्रमण करतें, तेव्हां त्याला दुःखाचा अनुभव येतो. खरी गोष्ट अशी आहे कीं, जेव्हां आपल्या कामना पूर्ण होतात तेव्हां मन निश्चयपूर्वक वथास्थानांत मागें फिरते व त्यामुळेंच तें आत्मसुखाचा अनुभव घेतें. सुषुप्ति, समाधि आणि मूर्च्छासमर्थीं मन अन्तसुख होतें आणि त्या समयापुरता मन आत्मसुखाचा अनुभव घेतें. याप्रमाणे आत्मस्वरूपाचा त्याग करून बाहेर भटकणे आणि परत आंत येणे असा मनाचा अनन्त आणि कंटाळवाणा क्रम चाललेलाच असतो.

झाडाच्याखालीं सावलींत सुख आहे. बाहेर सूर्याचा कडक ताप आहे. बाहेरच्या उन्हाच्या तापानें त्रासून छायेमध्ये गेल्यावर माणसाला शीतलतेचा अनुभव येतो. थोडा वेळ तेथें राहून परत तो बाहेर येतो, पण कडक ताप सहन न झाल्यामुळे पुनः झाडाची छाया शोधतो. याप्रमाणे सावलींतून उन्हातापांत आणि उन्हांतून सावलींत ये जा चालूच असते.

सूर्याच्या इच्छा, संकल्प किंवा यत्नाशिवाय, ज्याप्रमाणे त्याच्या किरणांतील उष्णतेनें सूर्यकांतमणि अग्रि निर्माण करतो, कमळ विकास पावतें, पाणी आटतें, पृथ्वीवरील लोक आपआपल्या कार्यात प्रवृत होतात आणि परत विराम पावतात, आणि ज्याप्रमाणे लोहचुंबकासमोर धरलेली सुई नाचूं लागते, त्याप्रमाणे कर्माधीन असलेला जीवमात्र आपआपल्या कर्मानुसार कार्य करतो आणि नंतर निश्चेष्ट दंडवत् पडतो. ज्याप्रमाणे सूर्याला लोकांच्या स्पर्श होत नाहीं आणि सर्वव्यापी आकाशाला चार भूतांचे गुण-अवगुण लागत नाहींत, त्याप्रमाणे व्यक्तिमात्राच्या आत्माला कोणत्याहि कर्माचा स्पर्श होत नाही.

सर्व शास्त्रे म्हणतात कीं भक्ति मिळ-विष्ण्यासाठीं मनाचा निग्रह केला पाहिजे. मनोनिग्रहासाठी ‘मी कोण?’ ही विचारणा केली पाहिजे, पण शास्त्रद्वारां ती कशी करतां येईल? खरें पाहिलें असतां, आपण स्वतःस ज्ञाननेत्रानें जाणलें पाहिजे. मी राम आहे हें जाणण्यासाठीं रामाला आरशाची जरूरी लागते क्राय? जों ‘मी’ म्हणतात तो पंचकोशाच्या आंत आहे, पण शास्त्रे आहेत पंचकोशाच्या बाहेर! बंधनांत कोण आहे याचा विचार करून आपलें यथार्थ स्वरूप जाणणें हीच मुक्ति होय.

जो कचरा झाडून फेंकून द्यावयाचा असतो त्याची तपासणी करण्याचें जसै प्रयोजन नसतें, तसेच ज्याला स्वतःचें स्वरूप जाणण्याची इच्छा आहे, त्यानें स्वस्वरूप झाकणारी तत्त्वे गोळा करून फेंकून देण्याएवजी तीं सर्व मोजत बसणे किंवा त्यांचे गुणदोष तपासीत बसणे हेहि निष्प्रयोजन आहे.

जागृतावस्था दीर्घ असते व स्वप्नदशा क्षणिक असते; याशिवाय या दोहोंत दुसरा भेद नाहीं. जागृतींत होणारे सर्व व्यवहार ज्या प्रमाणांत सत्यासारखे भासतात त्याच-प्रमाणांत स्वप्नांत होणारे व्यवहार त्यासमयापुरते सत्यच भासतात.

शुभ मन आणि अशुभ मन अशी दोन मनें नाहींत. मन एकच आहे. मात्र वासना शुभ अशुभ अशी दोन जातीची होत असते. शुभ-वासनायुक्त मन शुभ आणि अशुभ-वासनायुक्त मन अशुभ म्हणतात.

जेव्हां अहंभाव उन्हवतो, तेव्हां सर्व कांहीं निर्माण होतें. जेव्हां अहंभावाचा नाश होतो, तेव्हां सर्व कांहीं विलोप पावतें. आपलें अंतिम ‘श्रेय’ यांतच सांठवलेले आहे.

“हे मना, मला सांग कीं, ह्या स्त्रीचं शरीर तुला पाहिजे कीं,
परमात्मा पाहिजे? पाहिलें हवे असेल तर तें तुझ्या पुढ्यांत
आहे, आपल्याकडे तें ओढून घेण्यास तुं पूर्णपणे मोकळा
आहेस” विचाराचें असें अंदोलन सुरु असतां शारदा
देवीच्या शरीराला स्पर्श करण्याकरितां श्री रामकृष्णांनी
आपला हात पुढे केला.

त्या रात्रीं काय घडले?

‘तुं इथं कशाला आली आहेस?
मायामोहांत मला ओढायचा
का तुझा हेतु आहे?’ श्री रामकृष्णांनी
तिला विचारले.

‘तसं कां बरं मी ओढीन? आपल्या
धर्मजीवनांत आपल्याला सहाय्यक व्हावं
म्हणून आल्ये आहें मी! आपली सेवा
घडावी हाच हेतु. ती घडली म्हणजे सर्व
कांहीं मला मिळाले.’ श्री शारदादेवींनी
लगेच उत्तर दिले.

शारदादेवींचे वय त्यावेळी अठरा-एको-
णीस वर्षांचे असेल नसेल. यौवनाच्या
ऐन भरांत त्या होत्या. रम्य संसाराचीं
सुखद स्वप्नाचित्रे रेखाटण्यांत रंगून जाव-
याच्या त्या काळांत, तरुण स्त्रीच्या तोङ्गून
असें उत्स्फूर्त उत्तर मिळणे किती आश्र्य-
कारक! श्री रामकृष्णांनाहि तसें उत्तर
लगेच मिळेल असें वाटले नव्हते.

त्यांचा चेहरा प्रफुल्लित झाला. ते
अंतर्यामीं सुखावले. अशा सहचरीची जोड
करून दिल्याबद्दल त्यांनी जगन्मातेचे
मनांतून अनंत आभार मानले.

‘आपल्याला सहाय्यक व्हावं म्हणून
आल्ये आहें मी!’ हे उत्तर त्यांच्या
कानांत किती वेळ तरी घुमत राहिले.
आणि त्यांतच त्यांची तंद्री लगाली.
प्रसन्नतेचे चांदणे त्यांच्या चेहन्यावर
पसरले होते.

शारदादेवींचे मुखकमलहि उत्कुल्ल झाले.
अवर्णनीय अशा आनंदाचा आपल्यावर
वर्षाव होत आहे असें त्यांना वाटले.

पतीच्या जीवनहेतूचा उलगडा त्यांना
स्पष्टपणे झाला होता. त्या हेतूला पोषक
असाच आपलाहि जीवनहेतु असला
पाहिजे याची त्यांना पूर्णपणे जाणीव
झाली होती. आपल्या असाधारण पतीला
सोबत करावयाची, तर आपला आयुष्य-
क्रमहि सर्वसामान्य स्त्रीहुन वेगळा—
पतीच्या आयुष्यक्रमाशीं जुळणारा—असला
पाहिजे याचा उमज त्यांना पडला होता.

पतीच्या महान् परमार्थिक प्रवासांत
त्या सामील झाल्या. अनेक दिव्यांतून जावें
लगाले. तलवारीच्या धारेवरचे तें चालणे

होते. पण त्याची फिकीर त्यांनी केली नाही.

श्री रामकृष्णांवर आतां दोन जबाबदाऱ्या घेऊन पडल्या होत्या. पहिली, पत्नीच्या आध्यात्मिक शिक्षणाची व दुसरी स्वतःची समदृष्टि अचल ठेवण्याची. पहिली तितकीशी कठीण नव्हती. पत्नीची मनोभूमि शुद्ध व उच्च संस्कारक्षम आहे हूँ त्यांनी पारखले होते. विशेषतः समर्पण बुद्धीने वागणाऱ्या पत्नीला स्वतःच्या विचारसरणीप्रमाणे वळण लावणे दुर्घट नसते. पण, जिचे यौवन भराला आले आहे अशी मोहमूर्ति समोर असतां स्वतःची वृत्ती सम व स्थिर ठेवणे ही गोष्ट अत्यंत दुर्घट. आपण आतांपर्यंत जें प्रतिपादित आले त्याची परीक्षा आतां व्हावयाची आहे; जगन्मातेने कदाचित् तीच परीक्षा घेण्यासाठी हूँ सारे घडवून आणले असेल, असें त्यांना आतां वाढू लागले. जो खरोखरच ब्राह्मी स्थितीला पोंचला असेल, त्याला पत्नी ही कर्धीच विज्ञासारखी वाटणार नाही. तशी ती वाटत असेल तर त्याची ती ब्राह्मी स्थिति तकलुपी आहे असें समजावै. ब्रह्मज्ञानासाठी घडपड करणाऱ्याने मानसिक पावित्र्य राखण्यासाठी स्त्री-पुरुष भेद राखला तर तें कांही वावगे नव्हे. पण खरी ब्राह्मी स्थिति त्याच्या पासून दूर असते. पण जो त्या स्थितीला पोंचला त्याच्यामध्ये हा भेदभेद संभवतच नाही.

श्री रामकृष्ण हे क्रांतीप्रिय, प्रयोगशील वृत्तीचे पुरुष होते. त्यांना एखादी नव्हीन कल्पना सुचली की तिचे प्रयोग करून पाहून त्याप्रमाणे वागण्यास तें कर्धी मार्गे-पुढे पाहत नसत. आणि त्यासुळेच पर-

मार्थमार्गांत पडलेल्या इतर व्यक्तीप्रमाणे त्यांनी आपल्या समोर उम्या राहिलेल्या पत्नीचा, वैराग्याचा बाऊ करून धिकार केला नाही. त्यांनी तिला आपल्यापाशी राहूं दिलें, नव्हे तिचा तसा हक्कच आहे असें मानलें. तिला तिच्या मनाप्रमाणे आपल्याला सहाय्य करण्याची, आपली सर्व व्यवस्था ठेवण्याची पूर्णपणे मोकळीक दिली. इतकेंच काय, पण पहिले सहा माहिने स्वतःच्या शश्येवर स्वतःच्या शेजारीं तिला निद्राहि घेऊं दिली. स्वतःची निष्ठा ते कसोटीला लावून पाहत होते.

एके रात्रीं शारदादेवी त्यांच्या शेजारीं शश्येवर निद्रित असतां ते उठून बसले आणि स्वतःशीं विचार करूं लागले. ‘जग या शरीराला स्त्री म्हणून संबोधते. तिला मिळविण्यासाठीं पुरुषाची केवढी घडपड. तिच्या उपभोगासाठीं काय काय प्रकार तो करीत असतो, किल्येकदां तो किती लाचार होतो! तिच्या लाभासाठीं करूं नयेत तीं कृत्ये तो करतो. अशा पुरुषाला परमात्मप्राती कर्धीच होणे शक्य नाही. तर मग मना! अप्रामाणिक होऊं नकोस, आंत एक आणि बाहेर वेगळेंच असें भासवू नकोस. मला सांग कीं, ह्या स्त्रीचं शरीर तुला पाहिजे कीं, परमात्मा पाहिजे? पहिले हवें असेल तर तें तुझ्या पुढ्यांत आहे, आपल्याकडे तें ओढून घेण्यास तू पूर्णपणे मोकळा आहेस.’ विचारांचे असें आंदोलन सुरु असतां शारदादेवींच्या शरीराला स्पर्श करण्याकरितां त्यांनी हात पुढें केला. तों त्यांच्या मनाने अशी कांहीं उचल खालली कीं, ते तात्काळ समाधिमग्न झाले. संबंध रात्र त्याच स्थितीत ते होते.

याच काळांत एकदां एकान्तांत शारदा देवीनीं श्री रामकृष्णांना, त्याचे पाय चोळीत असतां विचारले, ‘आपण मज- कडे कोणत्या दृष्टीनं पाहतां?’ त्यांच्याकडून लोच उत्तर आले, ‘जी माता त्या पलीकडील मंदिरांत देवतारूपानें उभी आहे, मला जिनें जन्म दिला व जी समोरच्या नगरखान्यांत राहात असते, तीच येथे यावेळीं माझे पाय चोळीत बसलेली आहे. मूर्तिमंत मातृत्व तुझ्या रूपानं इथं वावरत आहे, अशी माझी भावना आहे. जगन्मातेचेंच तूं रूप आहेस. तुझ्याकडे पाहण्याची माझी दृष्ट ही अशी आहे.’ सर्वसामान्य संसारी माणसांच्या कानाला ही भाषा कशीशीच वाटेल. पण श्री रामकृष्णांची ती नित्याची, खत्याखुन्या भावनेची निर्दर्शक होती. जगन्मातेचे ते उपासक होते. आपण तिचे बालक आहों असें ते मानीत. जगांतील सान्या लिया हीं त्या जगन्मातेचींच रूपें आहेत असें त्यांना वाटे.

श्री रामकृष्णांच्या मुखांतील ते शब्द ऐकून शारदादेवी थक झाल्या. त्यांचे

मस्तक आदरानें नम्र झालें. अंतरांत कांहीं तरी एक नवी जागृति होऊन, त्यांच्या चेहप्यावर मंद, मधुर, शीतल असें तेज चमकले. आपण कोण आणि आपले या जगांत आगमन कशासाठीं झाले आहे याचा स्पष्ट प्रकाश त्यांच्या चित्तांत पडला.

या प्रसंगानंतर त्यांची जीवनसरिता संथपणे वाहूं लागली. सुतिवर्षावानें तीं कधीं उफाळली नाहीं किंवा निदेच्या खट्याळ वान्यांनीं तीं कधीं खलाळली नाहीं.

“जगन्मातेचेंच तूं रूप आहेस,” हे श्री रामकृष्णांचे उद्धार किती सत्य आहेत याची प्रत्यक्ष प्रचीति शारदादेवीना लक्षकरच आली.

१८७३ सालच्या मे महिन्याची २५ वी तारीख होती ती. फलहारिणी कालि- केच्या पूजेचा तो दिवस होता. प्राण्यांच्या पूर्वकर्मांच्या परिणामांचे क्षालन व्हावें यासाठीं कालीमातेची मोठ्या समारंभानें या दिवशीं पूजा होत असते. दक्षिणेश्वर येथील कालीमातेच्या मंदिरांत सेवकांची व भक्तमंडळीची एकच घांदल, गडबड

- धूर हा जन्मतः कडू असतो, पण चंदनाच्या सहवासांत तो आपल्या कडवट-पणाचा त्याग करतो.

उडाली होती. लतापताकांनी, गुळ्या-तोरणांनी, फल-पुष्पमालांनी सभामंडप शोभिवंत केला जात होता. गाभान्यांत पूजेची तयारी होत होती. देवडीवर सनईचौघड्याची धूम उठली होती. देव-क्षाच्या आवारांत जिकडे पाहावें तिकडे उत्साह भरून राहिला होता. कोणी भजै म्हणत होते, कोणी एकतारीवर भावपूर्ण वैष्णवगीतें म्हणत नाचत होते. उत्साहाची धुंद सान्यांनाच चढली होती.

श्री रामकृष्णांनी आपल्या खोलीची कवाडे आज बंद केलीं होती. त्यांच्या खोलींत पूजेची तयारी चालली होती. आज ते देवीची स्वहस्ते पूजा करणार होते.

रात्र पडली. नऊ वाजले. शारदादेवी कवाड उघडून आंत आल्या. कवाडे बंद झाली. पूजेला प्रारंभ झाला. खोलीच्या पदिच्चमेकडील दरवाजाजवळ पूर्वाभिमुख होऊन श्री रामकृष्ण बसलें, मंत्रोच्चारपूर्वक पूजासाहित्यावर जलसिंचन करून तें त्यांनी शुद्ध करून घेतले. आणि पूजेची प्राथमिक तयारी होतांच देवतार्चनासाठी मांडलेल्या चौरंगावर आसनस्थ होण्यास त्यांनी शारदादेवींना सांगितले. चौरंगावर मंत्रोच्चारपूर्वक आकृत्या काढल्या होत्या. शारदादेवी त्यावर बसल्या. मोहनास्त्राच्या अमलाखाली असल्यासारख्या त्या वागत होत्या. श्री रामकृष्णांनी मंत्रानें पवित्र केलेल्या पाण्याचें त्यांजवर अनेक वेळां सिंचन करून पुढीलप्रमाणे आवाहन केले : ‘हे जगन्माते, हे सर्व शक्तीचे स्वामिनी, पूर्णत्वाचें कवाड माझ्यासाठी उघड. तुझ्या आसनावर आरूढ झालेल्या या स्त्रीचा देह व तिचें मन पुनीत कर, आणि तिच्यांत तूं अवतरून तिच्या हस्ते जे जे

कांही शुभ असेल तें तें घडीव.’ नंतर न्यासपूर्वक शारदादेवींना कालीदेवीच्या जागीं कल्पून त्यांनी त्यांची पूजा केली. तिचे चरण आपल्या मांडीवर भक्तिभावानें घेऊन अठित्यानें ते हल्केच रंगविले, त्यांचे कपाळीं कुंकू लावलें, शारदादेवी अर्धजागृतींत, अर्ध-सुषुमींत होत्या. आणि पूजा संपली तेव्हां त्यांची पूर्णपणे समाधि लागली होती. समोर बसलेल्या श्री रामकृष्णांचीहि तीच अवस्था. भज्य आणि भजक या दोघांचेहि आत्मे प्रकमेकांत विलीन झाले होते. सत्-चित् आनंद स्वरूपांत दोघेहि अथांग बुडाली होती.

पूजा आतां संपली होती. खोलीचीं कवाडे उघडली गेलीं. बाहेरील शीतल वायु आंत शिरला. शारदादेवी हळुहळु भानावर येऊ लागल्या. त्यांनी डोळे उघडले. समोर मस्तकनत करून हात जोडून श्री रामकृष्ण बसलेले होते.

आज आध्यात्मिक पूर्णतेचा परमोच्च बिंदु श्री रामकृष्णांनी गांठला होता. त्यांची आयुष्यभराची साधना आज सफल झाली होती.

शारदादेवी—श्री शारदामाता, आतां जगाच्या माता बनल्या. श्री रामकृष्णाचा भक्तगण त्यांना यापुढे ‘मा’ ‘माताजी’ म्हणून संबोधू लागला. आणि त्याहि ती आपलीं मुलें या भावनेने त्यांच्याशीं समत्वाने, वात्सल्याने वारंगु लागल्या.

१८८६ सालची १५ वी तारीख. संध्याकाळची काळी छाया आकाशांत गडद गडद पसरत चालली होती. घरांवरांतून हळुहळु दिवे लागुं लागले होते. जिकडे तिकडे अगदीं निःस्तब्ध होते

मधुनच एखाद वेळेस रातकिंच्यांचा
किर्किर असा कर्णकटु आवाज उठे.

श्री. रामकृष्ण बिछान्यावर निपचित पडले होते. त्यांचे शरीर शुष्क झाले होते. चेहऱ्यावर ग्लानि आलेली होती. ते अकस्मात् उद्घारले; ‘श्वासोच्छ्वास करण मला कठीण होत आहे.’ आणि ते एकदम समाधिमग्न झाले. या समाधीचे स्वरूप नेहमीहून वेगळे वाढू लागले. तें पाहून भोवतालच्या शिष्यमंडळीपैकी कांहीजण ओक्साबोक्शी रडू लागले. मध्यरात्रीनंतर श्री रामकृष्ण थोडेसे देहभानावर आले. ‘भूक लागली आहे मला,’ ते म्हणाले. त्यावर त्यांना थोडीशी पेज पाजण्यांत आली. तेवढ्यानें त्यांना जराशी हुशारी वाटलेली दिसली. डाव्या कुशीच्या बाजूस रचलेल्या उशांच्या ढिगावर रेळून ते आपला लाडका शिष्य ‘नोरेन’ (स्वामी विवेकानन्द) यांच्याशी अगदी खोल आवाजांत बोलू लागले. अखेरचे, निरवानिरवीचे तें बोलणे होते. आपल्या पाठीमागून आपले नियोजित कार्य कर्से चालू ठेवावयाचे यासंबंधींच्या सूचना ते त्यांना करीत होते. जें सांगायचे होते तें सांगून होतांच त्यांनी कालीमातेच्या नांवाचा त्रिवार उच्चार केला व हळुच बिछान्यावर आपले अंग टाकले. आणि ते महासमाधींत शिरले; तेथून ते परत आले नाहींत. या जगांतील त्यांचा रहिवास संपला होता.

श्री शारदादेवींच्या आयुष्यांतील एक महान् भागीदार, आध्यात्मिक जीवनांतील एक थोर मार्गदर्शक, मृत्तिकेचे सुवर्ण करणारा किमयागार दृष्टिआड झाला होता; अनेकांचे शान्तिस्थान बनलेला एक

विशाल वटवृक्ष उन्मळून पडला होता.

श्री शारदा माताजींच्या आयुष्यांतील एक पर्व आज संपले होते. नव्या पर्वांतील आयुष्यक्रम जुळवून घेण्याची तयारी करणे त्यांना प्रात होते.

श्री रामकृष्णांचा देह अग्न्यर्पण केल्यावर माताजी लौकिक रुढीप्रसारांने आपला सौभाग्यलंकार अंगावरून उत्तरवूळ लागल्या तों काय चमत्कार! श्री रामकृष्ण समोर उभे. “काय करते आहेस तू हें?” त्यांनी विचारले. “मी कुठं गेलेलों नाहीं. एका खोलीतून दुसऱ्या खोलीत गेलें आहें, इतकंच!” ते म्हणाले. माताजी त्याचा अर्थ उमजल्या. त्यांच्या अंतःकरणांतील दुःख पुष्कळसे निवाले. त्यांनी आपला सौभाग्यालंकार-कंकणे-उत्तरलीं नाहींत. आपले पति आपल्याजवळच आहेत अशाच दृढ भावना त्यांनी ठेविली. पुष्कळ वर्षेपर्यंत त्यांनी आपल्या हातांत सौभाग्यदर्शक बांगड्या ठेविल्या होत्या. लाल किनारीची साडीहि त्या नेसत. उत्तर वयांत त्यांनी त्या सर्वांचा त्याग केला.

श्री रामकृष्णांच्या महासमाधीनंतर चौतीस वर्षे शारदा माताजी या जगांत पार्थिव शरीरानें वावरल्या. या काळांत ज्या कार्यक्रितां त्यांच्या पतिदेवांचा अवतार होता, तें कार्य उत्तम तळेने वाढीला लागून, त्यांच्या तत्वांचा प्रसार जगाच्या सर्व भागांत झालेला त्यांनी पाहिला. ‘हे विश्वाचे माझें घर’ असें मानणाऱ्या श्री रामकृष्णांचे पूजन, आशिया, युरोप व अमेरिका या तिन्ही खंडांत होत असलेले त्यांना दिसले. या तिन्ही खंडांत त्यांच्या संन्यासी मुलांनी श्री रामकृष्णांच्या नांवानें मठ स्थापून वेदान्तधर्माची पताका उंच

फडकवित ठेविलेली त्यांनी पाहिली. धर्म, वर्ण, जाति यांच्या भेदाच्या भिंती कोसळून ठाकून 'या रे या रे सारे जण, गुढी उभवू आनंदानं' असें म्हणून धर्मपंथातीत अशी श्री रामकृष्णधर्माची गुढी सर्व धर्मीयांना एकत्र आणून उभविली जात असल्याचें पाहून त्यांच्या नेत्रांचे पारणे फिटले.

१९१८-१९ सालपासून त्यांच्यावर वार्धक्याच्या छाया दाट पसरू लागल्या होत्या. माहेरच्या प्रपंचांतून, तसेच इतर व्यवहारांतूनहि त्या लक्ष काढून व्यावयाला लागल्या. सर्वापासून पूर्णपणे अलिस राहाण्याचा त्यांचा प्रयत्न सुरु झाला. आणि अंतसमयाच्या आधीं कांहीं दिवस तर, अत्यंत जिव्हाळ्यानें जवळ केलेल्या नातेवाईकांनाहि त्यांनीं निर्धारपूर्वक दूर लोटले. भौंवतालची मंडळी याचा अर्थ समजली. महाप्रयाणाची ती तयारी होती.

१९२० सालच्या फेब्रुवारी महिन्यांत तापानें आजारी पडून त्या जयरामवटीहून कल्कत्यास उद्घोषन मासिकाच्या इमारतींत राहावयास आल्या. त्यांचें शरीर कुश होऊन काळवंडले होतें. या आजारांत त्या विछान्याला कायमच्या खिळल्या. कोणतेहि वैद्यकीय इलाज उपयोगी पडले नाहीत. सहा महिने त्या विछान्यांत कष्टदायक देहभोग भोगून आणि २० जुलै १९२०

कै. पंडित मोतीलालजींचा दुसऱ्याच्या 'चष्म्यांतून पहाण्यास नकार

ब्रिटिश अमदानींतील असेंबलींत स्वराज्य पक्ष ह्या विरोधी पक्षाचे कै. मोतीलालजी पक्षप्रमुख होते. एकदां पंडितजी चष्मा आण्यास विसरले असतां एका युरोपियन एकिशक्युटिव्ह कौन्सिलरनें आपला चष्मा पुढें केला. हजरजबाबी पंडितजी तत्काळ म्हणाले, "माफ करा, मी आपल्या चष्म्यानें (हष्टीनें) पाहूं शकत नाही."

दुसऱ्याच्या चष्म्यानें (हष्टीनें) पहाणे सदोष आहे. सबब दूरदृष्ट ठेवून निर्दोष चष्म्यासाठीं भेटा.

शेंडे आणि कंपनी, चष्म्याचे व्यापारी, बोरभाट लेन, गिरगांव, मुंबई ४.

रोजी पहांटे दीड वाजतां त्या श्री रामकृष्णांच्या चैतन्यांत लीन झाल्या.

त्यांचा देह मोठ्या सन्मानानें कलकत्याहून बेलूर येथें नेण्यांत येऊन, रामकृष्ण मठाच्या आवारांत गंगातीरवर अग्न्यर्पण करण्यांत आला. याच पुण्यभूमीवर त्यांच्या नांवाचें एक छोटेंसे सुंदर मंदिर आज उमें आहे.

श्री माताजींच्या संबंधीं श्री रामकृष्णदेव यांनी म्हटले आहे :

'ती शानस्वरूपी माता सरस्वतीचा अवतार आहे. जगाला शानाचा प्रकाश देण्यासाठीं तिचें आगमन झालेले आहे.'

श्री माताजींचे आयुष्य इतके साधें, सरळ आणि अवडंबरराहित होतें कीं, त्यांच्या अलोट महात्म्याची ओळख कोणालाच होऊं शकली नाही. स्वामी विवेकानंद यांना हें महात्म्य ओळखण्याचें भाग्य लाभले होतें. त्यांनीं म्हटले आहे :

'तुम्हां कोणालाहि श्री माताजी-श्री शारदादेवी-यांचें विस्मयकारक महात्म्य ओळखतां आले नाहीं. पण तें लघकरच तुम्हांला कळून येईल. शक्तीविना जगताची पुनर्जागृति असंभवनीय असते. भारताच्या अधिष्ठानावर महाशक्तीची पुनर्स्थापना करण्यासाठीं श्री माताजींचा अवतार आहे. मैत्रेई आणि गार्गी यांचें पुनरागमन या जगांत होणे अवश्य आहे.'

काळोखांत चाचपडणाऱ्या जनतेला

दिव्यत्वाचा प्रकाश देणारे

योगीराज अरविंदबाबू !

[“आधुनिक काळांतील संतमहात्म्यांत ग्रामुख्यानें ज्यांची गणना करतां येईल असे थोर पुरुष व महान् योगी म्हणजे श्री. अरविंद हेंच होत” असा ज्यांचा आदरपूर्ण उल्लेख सर सर्वपळी राधाकृष्णन् यांनी केला आहे. त्यांच्या जीवनावर व योगसाधनेवर ओळखरता दृष्टिक्षेप टाकण्याचा हा अल्पसा प्रयत्न आहे. तो वाचून पांडिचरी येथील साधकाश्रमांत त्यांच्या प्रेरणेने चालू असलेले नवमानव समाज निर्मितीचे कार्य समजून घेण्याची, कांहीं थोड्या वाचकांत जिज्ञासा उत्पन्न झाली तरीही लेखकास समाधान होईल.]

“सरकार तुम्हाला हृदपार करण्याच्या विचारांत असून लौकरच तुम्हाला पकड-प्याचे वॉरंट बाहेर पडलें; तेव्हां त्यापूर्वीचे भारताबाहेर जाऊन आपले कार्य चालवावेहे प्राप्त परिस्थितींत मला तरी इष्ट वाटते.”

भगिनी निवेदिता यांनी योगी अरविंद यांस भवितव्याची चाहूल अशा रीतीने दिल्यानंतर तो ईश्वराचाच आदेश आहे असें समजून ते पुढील तयारीस लागले. तत्पूर्वी बाब-प्रकाराशीं व बंगालमधील क्रांतिकारकांच्या चळवळीशीं निकट संबंध असल्याच्या आरोपावरून त्यांना अटक कल्न चौकशीसाठी अलिपूर जेलमध्ये

बंदिस्त करून ठेवण्यांत आले होते. हा खटला एक वर्षभर चालू होता. त्या दरम्यान व तत्पूर्वीच्या काळांतही त्यांची योगसाधना चालूच होती. अलिपूर जेल-मधील अंधारकोठडीच्या एकांतवासांत आपल्यावरील खटल्याचे काय होईल, त्या भयंकर आरोपांतून आपली सुटका होईल का नाहीं, या विवंचनेत ते नव्हते. त्यांच्या वतीने काम चालविण्यासाठी सुविख्यात बॉरिस्टर चित्तरंजन दास हे पुढे आले होते. सर्व चिंतेचा भरिभार त्यांनी त्यांच्यावर टाकिला होता. या काळांत ते ईश्वरध्यानांत इतके मग्न झाले होते कीं, तुरुंगांत, कोर्टींत किंवा जेथें जेथें त्यांना नेण्यांत येई तेथें तेथें त्यांना भगवंताशिवाय दुसरें कांहीं दिसत नव्हते. सर्वत्र परमेश्वर भरलेला आहे अशी त्यांची भावना झालेली होती.

देव तारी त्याला कोण मारी

त्यांच्या इतर सहकाऱ्यांस शिक्षा झाल्या परंतु अरविंद त्यांतून सहीसलामत बाहेर पडले. त्यांना खटल्यांत येनकेन प्रकारेण गुंतवून आपल्या मार्गांतील हा कांटा दूर करावा यासाठीं तक्कालिन त्रिटिश सरकारने जंग जंग पछाडले. परंतु म्हणतात ना की, ‘देव तारी त्यास काण मारी !’

श्री अरविंद बंधमुक्त झाले व बाहेर येऊन पहातात तों काय ? जिकडे तिकडे सामसूम ! लोकमान्य टिळकांसारखे महान् नेते सरकारने अटकेत ठेवले होते. दहशतवादाचा अंमल देशभर सुरु झालेला होता, सर्वत्र निराशेचें वातावरण पसरलेले होते.

बाहेर पडल्यानंतर आपल्या प्रांतांत ठिकठिकाणी फिरून त्यांनी जनतेची नाडी तपासून पाहिली; परंतु तिचे ठोके मंदावले होते. जनता दडपशाहीमुळे गारठून गेलेली होती. अशाही स्थितीत त्यांनी ‘कर्मयोगिन्’ व ‘धर्म’ या नांवांचीं दोन साताहिके जनता-जागृतीसाठीं व जनतेला आशेचा व कर्तव्याचा संदेश देण्यासाठीं सुरु केलीं.

ही पत्रे आतां सरकारच्या डोळ्यांत सलूलागली होती. आपण सर्वांना नामोहरम केलें, परंतु ही शक्ति अजून जिवंत आहे. आणि ती शक्ति अशी तशी नव्हती—ती महान् प्रभावी होती. त्या शक्तीचा विध्वंस कसा करतां येईल, या विवंचनेत सरकार पडले होते. सर्वसत्ताधारी सरकारला काय ? वाटेल तें करतां येते. लोकमान्य टिळक यांच्याप्रमाणे या महान् शक्तीला कुठैतरी देशाबाहेर दूर नेऊन बंदिस्त करून ठेवावयाचें हा सरकारचा बेत नक्की झालेला होता.

परमेश्वराची आराधना

योगी अरविंद यांनी पाहिलें की या सरकारपुढे मानवी प्रयत्नांचें कांहीं चालप्यासारखें नाही. मानवी प्रयत्न निष्फळ आहेत. सरकार वाटेल त्या मार्गांनी सत्तेचें बळवर कितीहि प्रभावी प्रयत्न असले

तरी त्यांचा चक्राचूर करूं शकते. सर्वसत्ताधारी असा परमेश्वर आहे. त्याची आराधना करून त्याचें सहकार्य मिळविल्याशिवाय आतां दुसरा मार्ग राहिलेला नाहीं.

भगिनी निवेदिता यांनी दिलेली सूचना खरी व योग्य वेळीं दिलेली होती. योगी अरविंद यांनी ती ईश्वरी प्रेरणा आहे असे समजून ‘कर्मयोगिन्’ पत्रांत ‘माझ्या राष्ट्राला माझा अखेरचा संदेश’ या मथक्याखालीं एक लेख प्रसिद्ध केला व प्राप्त परिस्थितीत शक्तिसंपन्न अशा ब्रिटिश सत्ताधान्यांकडून सत्ता हिरावून घेण्यासाठी व देशाचें स्वातंत्र्य मिळविण्यासाठीं जनतेने कोणत्या मार्गांचा अवलंब करावा यासंबंधीं आपले विचार प्रगट करून कोणालाही न सांगतां त्यांनी चंद्रनगरला प्रयाण केलें. तेथें कांहीं दिवस एकांतवासांत व ध्यानधारणेत घालवून फेंच हर्दींतील पांडिचरी ही त्यांनी आपली तपोभूमी मुक्र केली.

पांडिचरीस प्रयाण

चंद्रनगर येथून योगी अरविंद पांडिचरी येथे आले तेव्हां त्यांच्याबरोबर फक्त त्यांचे ४१५ निकटवर्तीं सहकारी तेवढेच होते. १९१० ते १९१४ पर्यंत योगी अरविंद हे काय करीत आहेत व कोणत्या कार्यात गुंतले आहेत याची फारशी कल्पना कोणालाही नव्हती.

मग या काळांत ते काय करीत होते ? आपले वेद व उपनिषदें यांचा त्यांनी कसून अभ्यास चालविला होता. गीतेचीं परायणे सुरु होतीच. जगांतील सर्व धर्मशास्त्रांचा अभ्यास त्यांनी यापूर्वीच बडोदे-

येथे असतांना पूर्ण केलेला होता. ग्रीक लॅटिन, क्रेच, रशियन, इटालियन किंवा अशी एकही भाषा नव्हती की जी त्यांना अवगत नव्हती. भारतांतील संस्कृत, बंगाली, हिंदी, मराठी, गुजराथी, तमीळ वगैरे सर्व भाषांचा व त्या त्या भाषांतील ग्रंथांचा त्यांनी अभ्यास केलेला होता; परंतु गीता, वेद व उपनिषदें यांचा अभ्यास करीत असतां तेथे त्यांची तीव्र बुद्धि स्थिरावली. या खजिन्याची गुरुकिल्ली आपण हस्तगत केली पाहिजे, ब्रह्मविद्येचें हेंच सर्वश्रेष्ठ भांडार आहे अशी त्यांची खात्री पटली. तै कोठार स्वतःसाठी खुलें करून जगालाहि त्यांची गोडी चाखायला लावावयाची अशा निर्धाराने त्यांनी 'आर्य' या नांवाचें मासीक इंग्रजी व क्रेच भाषेत सुरु केलें. तै सतत ६।७ वर्ष चालू होतें. जगाच्या वाढ्यांत व गीता, वेद, उपनिषदें यांचा अभ्यास करीत असतां जी जी बहुमोल रत्ने सांपडलीं त्यांचे सुंदर अलंकार तयार करून ते 'आर्य' मासिकाच्या द्वारे त्यांनी जगापुढे ठेविले. त्या काळांत (१९१४ ते १९२१)

त्यांनी उघडलेले हें बहुमोल भांडार इतके मौल्यवान् व विपुल होतें की, आद्या-पिही ग्रंथरूपानें त्यांचे पुनर्मुद्रण चालू असून तें अजून संपले नाही. त्या काळांत तें जितके मौल्यवान् व मार्गदर्शक होऊन राहिले होतें, तसेच आजच्या काळांतही त्यांची मौलिकता रेसभरही कमी झालेली नाही.

योगासामर्थ्यावर श्रद्धा

श्री. अरविंदांचे योगासाधनेवर सर्व लक्ष केंद्रीभूत झालेले होतें. या साधनेच्याच बळावर अशक्य गोष्टी आपणास शक्य कोटींत आणून सोडतां येतील याबद्दल त्यांची पूर्णतया खात्री झालेली होती. त्यांनी आरंभिलेली ही साधना अत्यंत कठोर तशीच खडतर होती. सारे मोह त्यांनी त्यासाठीं झुगारून दिलेले होते. बाह्य जगार्हीं संबंध सोडलेले होते. पण त्यांनी राजकारणांत पुन्हां पदापर्ण करून देशाचे नेतृत्व स्वीकारावें यासाठीं मधून मधून थोर पुढाच्यांचे प्रथल सुरु होते. लाला लजपतराय, देशबंधु चित्तरंजन दास, कविवर्य डॉ. रविंद्रनाथ यांच्यासारखी थोर

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

भास्कर लक्ष्मण नार्वेकर

नवीन फँशनप्रमाणे, सोन्या-चांदीचे, कल्चर मोत्यांचे दागिने तयार मिळतील व ऑर्डरप्रमाणे तयार करून दिले जातील. तसेच श्री. साईबाबांचीं सोने-चांदीचीं लॅकेट्स् व चांदीचे तयार फोटो मिळतील. एक वेळ भेट देऊन खात्री करा. सुंदर फँशनेबळ दागिने तयार करून घ्या.

माणसे भारतांत येऊन राष्ट्रीय सभेचै
नेतृत्व स्वीकारण्याबद्दल त्यांना आग्रहाचै
आमंत्रण करीत होती.

परंतु योगी अरविंद श्रुताप्रमाणे
अदृढ राहिले होते. त्यांच्या मनाचा
निर्धार झालेला होता. या चळवळी,
घडपडी व सान्या हालचाली फुकट आहेत.
प्रचंड सत्ताधारी ब्रिटिश राजसत्तेपुढे कोणा-
चेही शहाणपण चालण्यासारखे नाहीं.
योगसामर्थ्य हेच एकमेव सामर्थ्य आपल्या
उपयोगी पडेल अशी त्यांची खात्री पटलेली
होती व रात्रंदिवस पाँडिचरी आश्रमांतील
आपल्या एकांत खोलीत तीच साधना
करण्यांत ते गद्दन गेलेले होते.

साधुसंतांशी संबंध

या काळांत अनेक साधुसंतांशी श्री
अरविंदांचा संबंध आला. आपणास
आध्यात्मविद्या समजून घेतां यावी यासाठी
त्यांचे अविरत प्रयत्न चालू होते. बडोदें
येथे असलेल्या मुदतीत वाईचे योगाभ्यासी

श्री. विष्णु भास्कर लेले यांची व त्यांची
भेट घडून आली. त्यांनी त्यांस एकांत-
वासांत नेऊन योगसाधनेची प्राथमिक तत्त्वे
समजावून दिलीं व त्या मार्गात त्यांचा
प्रवेश करून दिला. हा बीजांकुर उत्तरो-
तर वाढत व फोफावत चाललेला होता.

स्वातंत्र्ययुद्धांत उडी घेतल्यानंतर सतत
पांच वर्षांच्या काळांत त्यांनी नाना प्रका-
रचे व शिकस्तीचे प्रयत्न करून पाहिले.
त्यांची वाणी व लेखणी अत्यंत प्रभावी
होती. त्यांनी संपादिलेल्या ‘वंदेमातरम्’
पत्राकडे सान्या भारतीयांचे लक्ष एक-
समयावच्छेदे करून लागून राहिलेले असे.

स्वातंत्र्याच्या चळवळीत वापरलेलीं
सारीं शर्तीं बोथट ठरल्याचा अनुभव
आल्यानंतर ईश्वरी सत्तेचे पाठबळ मिळ-
विष्ण्यासाठीं व जगांतील मानवसमाजांत
क्रांति घडवून आणण्यासाठीं श्री. अरविंद
हे योगसाधनेकडे वळले. त्यांना योग-
सामर्थ्यसंपन्न व्हायचे होते ते स्वतःच्या

॥ श्री साईनाथ प्रसन्न ॥

बॉम्बे सिल्वर शॉप

टेलिफोन ३८८६२

शुद्ध चांदीचा हरेक तळेचा माल
बनविष्याचे व ऑर्डरप्रमाणे माल
करून देण्याचे विश्वासलायक ठिकाग.
त्याचप्रमाणे सोन्याचाही माल ऑर्डर-
प्रमाणे करून देण्यांत येतो. एकदा
भेट देण्याची तसदी घेऊन खात्री
करून घेण्याची विनंती आहे.

बा. गो. जुवेकर

मालक

गिरगांव, मांगलवाडी,

श्री धूतपापेश्वर प्रासाद, मुंबई नं. ४

॥ विमलेश्वर प्रसन्न ॥

भा. रा. रेवणकर सराफ

ठळकवाडी (बेळगांव)

सोन्या-चांदीच्या तयार
दागिन्यांचे व्यापारी

आमचेकडे खडे मोत्यांचे सेटिंग्जचे
आधुनिक पद्धतीचे दागिने, लफ्के,
तन्मणी, नेकलेस इअरींज वैगैरे तयार
होतात.

बाहेरगांवच्या व्यापाऱ्यांचे ऑर्डरी-
कडे विशेष लक्ष दिले जाते.

उद्धारसाठी नव्हें. आतांपर्यंत योगसाधना करून ईश्वरस्वरूपीं लीन होऊन जाणाऱ्या व जीवन्सुक्त होणाऱ्या साधकाची भूमिका त्यांची नव्हती. सर्व मानवजात सुधारावी, त्यांच्या मनोभूमिकेत जरूर तो क्रांतिकारक थारेपालट घडून यावा; मानव हा अतिमानव, देवपुरुष व्हावा, यासाठी त्यांनी पॉडिचरीच्या आपल्या आश्रमांत तपश्चरण, संशोधन व इतर साधकांचे मार्गदर्शन चार वर्षांपूर्वी समाधिस्त होईपर्यंत चालविले.

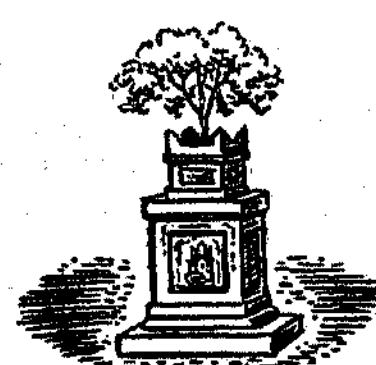
योगी अरविंदांची साधना

योगी अरविंदांना ईश्वरी साक्षात्कार व ईश्वराची भेट होऊन चुकलेली होती; परंतु त्यांना स्वतःसाठी निर्वाणपद मिळवावयाचे नव्हते. इतरेजनांसाठी निर्वाणाचा राजमार्ग त्यांना खुला करावयाचा होता. त्या मार्गानें स्वतः गेल्यानंतर या जगांत आणखी करावयाचे असें कांहीं रहात नाहीं ही जी सर्व साधारण समजूत, त्या समजुतीला त्यांना ठोकर द्यावयाची होती.

स्वतः देवत्व प्राप्त करून घेतल्यानंतर त्या देवत्वाच्या तेजानें सरें जग उजळून टाकावयाचें, त्या देवत्वाच्या तेजानें सरें जग उजळून टाकावयाचें, त्या देवत्वाच्या प्रकाशांत या जगांतील सर्व व्यवहार चालवावयाचे व त्या कार्यासाठीं काळोखांत चाचपडणाऱ्या जनतेला दिव्यत्वाचा प्रकाश देणारे व त्या साधनेत मुरलेले साधक दीपस्तंभ सर्वत्र पसरावयाचे अद्दा स्वरूपाची योगी अरविंदांची साधना होती.

ही महान् साधना फळास यावी यासाठीं योगी अरविंदांनी सतत चालीस वर्षे पॉडिचरी आश्रमांत एकनिष्ठ साधना केली. त्यांचे अनुयायित्व पतकरून आपला फ्रान्स देश सोडून भारतांत आलेल्या माता मीराबाई ह्या त्यांच्यामागे त्यांचेच कार्य आज पुढे चालवीत आहेत.

ता. १५ ऑगस्ट हा भारतीय स्वातंत्र्याचा जन्मदिवस. योगी अरविंदाचाही तो जन्म दिवस ! असा हा अन्योन्य संबंध आहे.

स्वतःच्याच उत्कर्षानें प्रसन्न होणारीं नदीसरोवरासारखीं अनेक माणसें जगांत आहेत पण दुसऱ्याचा उत्कर्ष पाहून (पूर्ण चंद्रोदय पाहून) ज्यांना प्रेमाची भरती येते असा समुद्रासारखा माणूस विरळा !

साई-सुमनांजली

बाबा, पाय धरी सुखदायी ।
तुम्हीच माझे तात न आई ॥ धृ०॥

पतीत-दीनां दर्शन देउन ।
केलें पावन मंगल जन मन ।

महिमा कुठवर करूं मी वर्णन ।
भक्तांच्या हृदिं रमली साई—।

मूर्ति मनोहर शिरडी गांवी ॥१॥

तव नामाचा घोष निनादे ।
धूपसुमांचा सुगंध कोंदे ।

दाहि दिशांतरिं साई नादें ।
अंबर सारै भरून जाई ।

कशी वर्णावी तव पुण्याई ॥२॥

भक्त जनांसी लावुनि माया ।
शिणवलीस त्यांच्यास्तव काय ।

विश्वंभर तू प्रेमळ छाया ।
द्यावैं ना मज अंतर साई ।

शरणागत मी विनवी पार्यी ॥३॥

श्री साईनाथाष्टक

डोईस फडके अंगांत कफनी
ज्योतिप्रभा कांकली दिव्य वदनीं
चरणीं तयाच्या ठेवूनि माथा
नमस्कार माझा श्री साईनाथा ॥१॥

संसारयात्रा असे धोर फार
रात्रंदिनीं व्यास मोहांधकार
त्वन्नाम देईल प्रकाश पांथां
नमस्कार माझा श्री साईनाथा ॥२॥

वैकुंठ, कैलास, तूं ब्रह्मलोक
लीला तुझ्या अद्भुत त्या अनेक
जगदेकराया तूं विश्वनाथा
नमस्कार माझा श्री साईनाथा ॥३॥

काशी, गया, कांचि, अवंतिकाही
प्रयाग, मथुरा, पुरी, द्वारकाही
शिरडी असे साक्ष समस्त तीर्थी
नमस्कार माझा श्री साईनाथा ॥४॥

हिंदू, मुसलमान, इसाई, जैन,
असो पारदी शीख सर्वासमान
सेवात्रताची तुझी धर्मगांथा
नमस्कार माझा श्रीसाईनाथा ॥५॥

असो स्पृश्य अस्पृश्य भेदा न थारा
इडेला पिडेला सदाचा दरारा
कलीकाल आला, निवारी अनर्था
नमस्कार माझा श्रीसाईनाथा ॥६॥

येते जर्यीं मानव-धर्म-र्लानी
धेशी तदा तूं अवतार अवनीं
संकेत हा देत गीताई पार्थी
नमस्कार माझा श्रीसाईनाथा ॥७॥

तुझें रूप ध्यावें तुझें नाम ध्यावें
तुझ्या कीर्तनीं नित्य तल्लीन व्हावें
दयाळा, कृपाळा, स्वयंभू, समर्था !
नमस्कार माझा श्रीसाईनाथा ॥८॥

—बबन पांडगांवकर

मंगल नामीं जीवन रंगुन ।
जाई शिरडीवरा ॥

बाबा तारा मज पामरा ॥ धृ ॥

सुंदर कोमल मानव काया
जडली माझी तिजवर माया ।

विसरून गेलीं मानव-कार्या ।
भुललों भवसागरा ॥ बाबा० ॥

त्रस्त करिति मज महान् व्याधी ।
लागे मार्गे काम-पारधी ।

जर्यीं पाहिली नयनीं समाधी ।
सुखशान्तीचा झरा ॥ बाबा० २ ॥

ध्यास लागला तुमचा आतां ।
दूर न लोटा साईनाथा ।

चरणीं ठेवित पतीत माथा ।
पावन मजला करा ॥ बाबा० ३ ॥

-सुमन्तलाल धुरंधर-

प्रकरण ३ रें

श्री साईं गाथामृत

ना. वा. गुणाजी

विरागी भगद्रत्न म्हाळसापति

[जुलैच्या अंकांत श्रीसाईबाबाचे अत्यंत निकटवर्ती भक्त श्रीमाधवराव देश-पांडे भक्त सखा शामा यांची कथा सांगण्यांत आली. आतां त्यांच्यासारखेच निकटवर्ती विरागी भगद्रत्न श्रीम्हाळसापति आणि त्यांचे मित्र श्री. काशीराम शिंपी आणि श्री. आप्पाजी जागले यांची मनोरंजक आणि उद्घोषक कथा सांगण्यात योजिले आहे.]

म्हाळसापतीचे वैशिष्ट्य-साई-नामाभिधान.

भगवान् किंवा सच्चिदानंद दयाघन पतीतपावन परमात्मा हा निर्गुण निराकार आहे. त्याला नामरूप नाही. पण ‘भक्ताचीया काजासाठीं। साधूंचिया प्रेमासाठीं’ तो अवतार घेतो म्हणजे साकार होतो आणि

भक्तहि त्याला निरनिराक्षया नांवांनी संबोधितात. श्री साईबाबा हे परमात्म्याचे अवतार. ते भक्ताचीया काजासाठीं’ या पृथ्वीतलावर प्रगट झाले आणि त्या अनामिक परमात्म्याला श्री ‘साईबाबा’ हे नामाभिधान कसें प्राप्त झालें तें ऐका—

समर्थ रामदास गोदातीर सोङ्गुन जग-दुद्धाराकरितां कृष्णातटाकीं प्रगट झाले, “तैसेच हे योगेश्वर साई । महान् शिर-डीची पुण्याई ॥ जगदुद्धाराचिये पायी । गोदे ठायीं अवतरले ॥” (श्री साई-सच्चरित अ.४, ३८.) तैसेच हे श्री साईनाथ । तरुण सोळा वर्षांचे वयांत ॥ निंवातलीं शिरडी गांवांत प्रथम भक्तार्थ प्रगटले ॥ (श्रीसाई सच्चरित अ.५।१११) नाना चोपदाराची वृद्ध आई हिने याचें थोडक्यांत असें वर्णन केलें आहे की—

‘म्हणे आरंभी हें पोर। गोरेंगोमर्टे अति सुंदर। निंबातळी आसनी स्थिर। प्रथम हृगोचर जाहले’ (अ.४-११७) ‘बाह्यात्कारी दिसे पोर। परी कृतीनें थोरांहूनी थोर॥ वैराग्याचा पूर्ण अवतार। आश्चर्य फार सकाळिका (अ. ४-१२३) पुढे एके दिवशीं असें नवल झालें की, खंडोबा देव भक्तांच्या अंगांत आला. त्यावेळी त्याला या सभाग्याचें पोर, कोण कोठून आलें इत्यादि प्रश्न लोकांनी विचारले. देवानें लोकांना एक भुयार दाखविलें आणि सांगितलें की, “चुनेगच्ची तें तळघर। गोमुखी, पाट, माळ सुंदर॥ देव म्हणे बारा वर्षे हा पोर। तप आचरला ये स्थळी”॥ (अ.४. १२९) लोकांनी बाबांना याविषयीं प्रश्न करितां त्यांनी सांगितलें कीं, हें माझ्या गुरुर्चें अति पवित्र स्थान आहे, याचें नीट जतन करा; गुरुवारीं आणि शुक्रवारीं सायंकाळीं या ठिकाणीं ऊद जाळणाऱ्याला श्रीहरि सुख देतील. या जागीं बाबा कांहीं वर्षे राहून तेथें गुप झाले आणि पुढे चार वर्षीनीं त्यांचें शिरडीत पुनरागमन झालें, तें असें :

चांदभाई पाटील

औरंगाबाद जिल्ह्यांत धूप खेडेगांवांत एक भाग्यशील चांद पाटील नांवाचा गृहस्थ होता. औरंगाबादेची सफर करितांना त्याची एक उमदी धोडी हरवली. तिच्या शोधार्थ तो फिरत असतां औरंगाबादेहून चार कोसांवर आंब्याच्या झाडाखाली एक रत्न (बाबा) दिसलें. बाबांच्या कृपेनें त्यांची धोडी मिळाली आणि दुसरे दिवशीं बाबा चांद पाटलांच्या घरीं गेले.

आणि तेथें कांहीं दिवस राहिले. त्यानंतर चांद पाटलांच्या बायकोच्या भाच्याचें लग्न ठरले. वधु शिरडीची होती तेव्हां गाड्या धोडीं घेऊन लग्नाचे वन्हाड शिरडीस निधालें. त्यांत बाबाहि सामील झाले. शिरडी गांवांच्या बाहेर रस्त्याच्या पलीकडे खंडोबा देवाचें पटांगण आहे तेथें म्हाळसापतीचे खळ्यांत, वडांच्या झाडाखाली गाड्या सोडल्या, आणि तेथें सर्वांसमवेत बाबाहि उतरले. ‘हे बाल फकीर गाडींतून उतरले। प्रथम भगताचे (म्हाळसापतीचे) हष्टीस जें पडलें॥ ‘या साई म्हणून सामोरे गेले। नाम तें पडलें तेथून॥ पुढे मग तेव्हांपासून। साई साई ऐसे म्हणून॥ मारूं लागले हाक ही जन। नामाभिदान तें झालें॥ (अ. ५. २९३०) ‘साई’ म्हणजे कांहीं विशेष नाम नव्हे, तें सामान्य नाम असून त्याचा अर्थ फकीर असा आहे. पण या प्रकरणांत सामान्य नाम विशेष नाम होऊन बसलें. साईचे स्वरूप हेमाडपंतानीं असें सांगितलें आहे की—साई अविनाश पुरातन। नाही हिंदू ना यवन॥ जात-पात-कुळगोत्र-हीन। स्वरूप जाण निजबोध॥ (अ. ५२४)

सुप्रसिद्ध साईभक्त, ऑल-इंडिया साई समाजचे अध्यक्ष, वी. व्ही. नरसिंह स्वामी हे नुकतेच ता. १९-१०-५६ ला निर्वाण पावले. यांनी गेल्यावर्षी ‘Life of Sai Baba’ नांवाचा इंग्रजी ग्रंथ प्रसिद्ध केला आहे. त्यांत त्यांनी या प्रसंगाची हकीगत पान २२-२३ वर प्रसिद्ध केली आहे ती अशी—बाबा जेव्हां प्रथम शिरडीस आले, तेव्हां गांवाबाहेर असलेल्या खंडोबा देवालयाकडे गेले, आणि

तेथील निर्जन (एकान्तवासाची) आणि शांत जागा पाहून असे उद्धारले की, माझ्यासुरख्या तपस्व्याला राहण्याला ही जागा किती उत्तम आहे. तेथें हजर असलेल्या म्हाळसापतीला हे उद्धार आवडले नाहींत आणि ते म्हणाले की, या खंडोबाच्या देवालयांत कोणाहि मुसलमानाला पाय ठेवू दिला जाणार नाही. बाबांनी म्हाळसीपतीची ही वृत्ति पाहून ती जागा सोडली आणि गुरुसमाधीपादीं असलेल्या 'गोड' निंबवृक्षाकडे गमन केलें. या हकीगतीला पुरावा न दिल्यामुळे आणि बाबांच्या सममतीनें आणि आशीर्वादानें तयार झालेल्या अधिकृत ग्रंथांत साईचरित्रांत याचा उल्लेख नसल्यामुळे ती ग्राह्य आहे असें आम्हासु वाटत नाही. आतां आपण श्री. म्हाळसापतीच्या जीवनचरित्राकडे वळू.

जीवनचरित्र—श्री. म्हाळसापतीचा जन्म केव्हां झाला याविपर्यी नकी माहिती मिळत नाही. मरणसमयी त्यांचे वय अजमासे ८५ वर्षांचे असावै. त्यांची मरणतिथि भाद्रपद कृ. ६ मंगळवार शके १८४३ आहे. त्यावरून त्यांचा जन्म शके १७५८ च्या सुमारास असावा असें दिसते.

म्हाळसापति हे जातीने सोनार असून ते पिढीजाद शिरडीचेच राहणारे होते. त्याचे तेथें एक १४-१५ खणी घर व अजमासे ७-७॥ एकर इतकी इस्टेट होती. ते प्रथम पुणे जिल्हांतील जेजुरीच्या खंडेरायाचे'भक्त होते आणि वर्षांतून एक वेळ ते जेजुरीची वारी करीत असत. त्यांचे कुळदैवत खंडेराय होते आणि त्यांवर त्यांचे अप्रतिम प्रेम व अल्योट निष्ठा होती. पुढे श्री साईबाबांवराहि तितकेच्च प्रेम

आणि निष्ठाही जडली. बाबा समाधिस्त होईपर्यंत त्यांनी त्यांचे पाय सोडले नाहींत आणि बाबा समाधिस्त झाल्यावर त्यांनी चार वषांचे आंत आपला देह ठेविला.

धंदा—म्हाळसापति सोनाराचा धंदा करून आपला संसार करीत होते. तरी ते स्वभावानें पूर्ण विरक्त होते. त्यांचा धंदा नीट चालेना, तेव्हां त्यांनी तो धंदा सोडून देवाच्या दृष्टांतप्रमाणे भिक्षावृत्तीवर अवलंबून राहण्याचें सुरु केले. भिक्षा मागून जें कांही मिळेल त्यावर निर्वाह करून ते संतोष मानीत असत. पुष्कल मंडळीना त्यांची गरिबीची कीव येऊन ते त्यांना द्रव्य देण्यास जात असत, पण पैशाच्या लालुचीला ते कधींहि मुलले नाहींत. बाबांनी सांगितलें तरच पैसा किंवा इतर वस्तु स्वीकारावयाची, नाहीं तर नाहीं. त्याची ही विरागी आणि निस्तृहवृत्ति पाहून कोणतीहि वस्तु किंवा पैसा घेण्याचा त्यांना कोणी आग्रह करीत नसत. अति आग्रहामुळे कांहीं वस्तु किंवा पैसा घेणे भाग पडलें तर त्याचा उपयोग ते आपल्या संसाराकडे न करतां देवधर्माकडे किंवा गोरगरिबांना दानधर्म करण्याकरितां करीत. बाबांनी त्याची परीक्षा पाहण्यासाठी किंवा अन्य कारणासाठी त्यांना द्रव्य घेण्याचा आग्रह केला असतां त्यांनी तें नाकारले आणि म्हटले की, बाबा, मला पैसे बैसे कांहीं नकोत, मला फक्त तुमचे पाय पाहिजेत. खरोखर केवढी ही निस्तृहता आणि निरिच्छता आणि गुरुभक्त!

संतति—श्री. म्हाळसापतीना चार मुली—जानकीबाई, सीताबाई, रखुमाबाई

व विठाबाई अशा होत्या आणि त्या अनुक्रमे अस्नगांव, डोचळे, डोंगळे आणि सेई या गांवी दिल्या होत्या. शिवाय दोन मुलगे झाले. पहिला मुलगा लवकरच वारला. त्यामुळे त्याचें मन संसारांतून उठले; पण बाबांच्या कृपेने त्यांना दुसरा मुलगा झाला. तो उपवर होऊन त्याचें लभ होऊन त्याला संतती, मुलेबाळे झाली आहेत.

श्री. म्हाळसापतीला आलेले अनुभव त्यांनी स्वतः आपल्या चिरंजीवाला मार्तेंड भाऊला सांगितले होते. ते त्यांनी लिहून ठेविले होते. त्यावरून श्रीसाईलीला वर्ष ११ अंक ९-१० (शके १८५६) यांत श्रीबाबांचे विद्वान व प्रेमळ भक्त—‘बाबांचे बाळ’ म्हणून प्रसिद्ध असलेले श्री. देव मामलेदार यांनी विस्तृत लेख प्रसिद्ध केला आहे. त्या आधारावरून ह्या लेखांतील माहिती देण्यांत येत आहे.

शिरडींत श्री. काशीराम शिंपी आणि श्री. आपाजी जागले असे दोघे म्हाळसापतीचे मित्र होते. या तिघांचा स्वभाव मिळताजुळता असल्यामुळे ते तस्मिन्पर्याप्तीं नानाप्रकारचे खेळ खेळून रमत असत. कोणी साधुसंत अगर पाहुणा गांवांत आला तर त्याची राहण्याची व जेवणाखाण्याची व इतर सोय हें त्रिकूट पाहत असे आणि योग्य प्रकारे त्यांचा आदरसत्कार करीत असत. गोसावी पाहुणा आला तर ‘नमोनारायण,’ वैरागी पाहुणा आला तर ‘जयराम’ आणि फकीर पाहुणा आला तर ‘जयसाई’ असें त्याला सादर व सप्रेम संबोधीत असत. हा सत्कार वहुतेक म्हाळसापती करीत. काशीराम शिंपी शिघ्रापाणी देत आणि आप्पा जागले सरपण,

भांडीं वैरे सामान पुरवीत. म्हाळसापती हे पाहुण्याचें पादसंवाहनहि करीत असत.

बाबांचे शिरडींत आगमन—
धूपखेड्याच्या चांद पाटिलाच्या घरच्या लभ वन्हाडाबरोबर बाबा शिरडींत आले आणि खंडोबाच्या देवळासमोरील पटांगणांत म्हाळसापतीच्या खळ्यांत उतरले, तेव्हां ‘या साई’ म्हणून म्हाळसापतीने त्याचें सुस्वागत केले इत्यादि हकीगत वर आलेली आहे. पुढे म्हाळसापतीनीं बाबांना नमस्कार करून बसविलें आणि आपली पूजा संपत्यावर त्याचेबरोबर चिलीम ओढली आणि त्यांना बरोबर घेऊन गांवांतील मशीदींत नेऊन बसविलें आणि आपल्या मित्रमंडळीची गांठ धालून दिली. त्यानंतर बाबा आणि ही मित्रमंडळी नेहमीं गाणे बजावणे करीत, अनेक प्रकारचे खेळ खेळत आनंदानें कालक्रमणा करू लागली. आणि लवकरच हे तिघेहि बाबांचे पूर्ण भक्त बनले.

बाबांचा पोषाक—या वेळीं बाबा भगवी किंवा पांढरी कफनी घालीत असत. काशीराम शिंप्यानें त्यांचेकरितां हिरवी कफनी व हिरवी टोपी तयार करून दिली, पण बाबा बहुतेक पांढरीच कफनी घालीत आणि डोक्यास घोतर बांधीत. ‘केश माथ्याचे सबंध राखीत।’ डोकें न कधीं मुंडवीत ॥ पहिलवानासम पेहराव करीत। तस्मिन्वयांत हे साई’ असें श्रीसाईसच्चरितांत, (अ. ५. ४५) वर्णन केलेले आहे.

काशीराम शिंपी याची बाबांवर निष्ठा व त्याचा पराक्रम—काशीराम शिंपी हा बाबाला चिलीम तंबाकू पुरवून धुनीला सर्पणहि देत असे आणि जस्तर

पडल्यास ऐसेहि देत असे आणि पुढे पुढे आपली सर्व कमाई (थैली) बाबापुढे ठेवित असे आणि बाबानी इच्छेस येईल तितके पैसे घ्यावे अशी विनंति करीत असे, पण बाबा पैसा दोन पैसे इतकेच घेत. बाबानी कमी पैसे घेतले किंवा कांहीं न घेतले तर काशीरामाला फार वाईट वाटे. अशा तन्हेची मावना उत्पन्न होणे किंवा बाळगणे हे आपल्या अध्यात्मक उन्नतीला बाधक आहे या तत्त्वानुसार काशीरामाची पैशासंबंधी ओढाताण होऊ लागली आणि याचवेळी बाबानी त्याचेपाशीं पैसे मागण्याचा सपाटा चालविला. त्यायोगें काशीरामाचा (पैसे देण्याचा) अभिमान दूर झाला आणि त्यांची सर्व (प्रापंचिक व पारमार्थिक) स्थिति सुधारली.

एकदां काशीरामावर भयंकर प्रसंग गुदरला. नाऊरच्या बाजारांतून घोड्यावर सामानासह परत येत असतांना वाटेत लुटाऱ्या भिळांनी त्यांचेवर हळा केला. लुटाऱ्या पुष्कळ असून शस्त्रधारी होते. त्यांनी काशीरामावर हळा केला. त्यांचीच एक पडलेली तलवार घेऊन त्याने प्रतिकार केला, पण एका भिळाने मागाहून येऊन डोक्यावर कुळ्हाडीचा घाव घातल्यामुळे तो बेशुद्ध पडला. काशीराम मेला असें समजून तेथेच त्याला टाकून चोर पकून गेले. पुढे कांहीं वेळाने काशीराम शुद्धीवर आला आणि कांहीं दिवसांनी बरा झाला. बाबावर त्याची श्रद्धा असल्यामुळे इस्पत्तळांत जाण्याचें त्याने नाकारलें आणि त्याच्या आग्रहाप्रमाणे त्यालां शिरडीस आणलें आणि बाबाच्या सांगण्याप्रमाणे माधवराव देशपांडे यांचेकळून औषधोप-

चार करून घेऊन त्याची प्रकृति चांगली झाली. या शूर कृत्याबद्दल काशीरामाला मुंबईस सरकारकळून एक तरवार बक्षीस मिळाली. काशीरामाची भिळाशीं झटपट चालली असतां इकडे बाबानीं शिरडीला मशीदीत आकांत करून सोडला. शिव्या गाळी, बौब वगैरे अनेक क्षोभाचे प्रकार केले आणि अशा विचित्र प्रकारांनी भक्तांचे संरक्षण केले. काशीराम हा शके १८३० ला वारला.

बाबाच्या पूर्वाश्रमीची हकीकत-
बाबा हे मुळचे कोठील रहणारे आणि त्यांचे आईबाप कोण होते, याविषयीं विश्वसनीय हकीकत कोणीच सांगू शकत नाहीत. बाबानीं स्वतःहि त्याविषयीं कोणाला कांहीं सांगितलें असेंहि दिसत नाहीं. यामुळे निरनिराळे लोक निरनिराळ्या कल्पना करितात, पण अद्याप निश्चयात्मक अशी हकीगत कळली नाही. म्हाळसापति हे बाबाचे अति निकटवर्ती भक्त. बाबा प्रथम एकटेच मशीदींत झोपत असत, पण पुढे कांहीं दिवसांनी म्हाळसापति आणि तात्या पाटील हे मशीदींत बाबाच्या सोबतीस झोपण्यास जाऊ लागले. एक दिवस मशीदींत, दुसऱ्या दिवशीं चावडींत: असा बाबाचा निजण्याच्या क्रम होता. मशीदींत तिघांच्या गण्यागोष्टी वगैरे बराच वेळ चालत. या प्रमाणे ३०-४० वर्षे बाबाच्या सुमारीपर्यंत म्हाळसपतीचा क्रम अव्याहतपणे चालला. यामुळे म्हाळसापति असें म्हणत असत की, महाराजांनी (बाबानी) आपल्याला स्पष्ट सांगितलें की, मी पाथरीचा ब्राह्मण असून, लहानपणीं माझ्या आईबापांनी मला एका फकीराला

देऊन टाकिले होते. ही हकीगत महाराजांनी म्हाळसापतीस सांगितली. त्याच सुमारास पाथरीचा एक गृहस्थ कोव्हाळ्यास कांही कामासाठी गेला होता व तो परत जातांना शिर्डीस आला. त्यावेळी महाराजांनी त्यांच्याजवळ पाथरी येथील बन्याचशा मंडळींची नांवे घेऊन चौकशी केली. वर्ष (पहा, स्फुटविषय श्रीसाईलीला, १ लें पान १७९)

बाबांच्या गुरुरायाची समाधि-
साठे—नवलकर वाढ्यांच्या जागेत लिंबाचें झाड आहे, त्या झाडाखालीं कांहीं दिवस बाबा रहात आणि कांहीं दिवस ते माशिदीत रहात. असे होतां होतां एके-दिवशीं बाबा गांवांतील लोकांना म्हणाले की, तुम्हीं या ठिकाणीं खणा तेथें माझ्या गुरुची समाधि आहे. त्याप्रमाणे लोकांनी उकरून पाहिले, तों खरोखरच समाधि दिसली. तेव्हां लोकांनीं ती जागा साफसूफ करून त्या समाधीवर गलेफ व फुले घालून पूजा केली. तेव्हांपासून तेथें दर गुरुवारीं लहानशी जत्रा भरत असते.

फकीर जव्हारअल्लीची जबर-
दस्ती—शिर्डीत एक तांबोली मोहिदीन भाई होता. त्याची बाबांशीं कांहीं बाबतीत तेढ पङ्कज झोंबाझोंबी झाली. दोघेहि कुशल पहिलवान होते, पण त्यांत मोहिदीनची सरशी झाली. तेव्हांपासून बाबांनी आपला सर्व बेत, कार्यक्रम, पोषाक बदलला. कफनी ओढली, लंगोट लाविला, माथ्यास फडका गुंडाळिला, गोणाचें आसन व गोणाचें पांधरूण केले. फाटके तुटके परिधान करून त्यांतच ते समाधान मानू लागले. “गरीबी अव्वल बादशाही! अमीरीसे लाख सवाई! गरीबोंका अहळा

भाई। अक्षयीं साई वदत कीं (श्रीसाई सच्चरित्र अ. ५-६७) यानंतर सुमारे पांच वर्षांनीं अहमदनगरचा एक जव्हारअल्ली नांवाचा मृदुभाषी, कुराणशारीफ—प्रवीण फकीर शिर्डीस आला आणि बाबांना आपला शिष्य म्हणू लागला. रगेल स्वभावांच्या बाबांनीं तें मान्य केले आणि गुरुशिष्य—दोघे राहत्यास राहूं लागले. गुरु नेणे शिष्याची कळा। शिष्य जाणे गुरुच्या अवकळा। परी न केव्हांहि अनादर केला। स्वधर्म राखिला शिष्याचा। (अ. ५. १२६) बाबांच्या मित्रमंडळीना आणि इतर लोकांना हे आवडेना. तेव्हां ते राहत्यास गेले आणि बाबांना त्यांनीं शिर्डीस आणले. गुरु जव्हारअल्लीही आले आणि तेथें कांहीं दिवस राहिले. पुढे एके दिवशीं देविदास आणि जव्हारअल्ली यांच्यामध्ये बादविवाद झाला आणि त्यांत जव्हारअल्ली पराभूत झाले आणि शिर्डी सोङ्क ते निघूल गेले.

बाबांचे निवासस्थान आणि इतर ठिकाणीं गमन—बाबा नेहमीं शिर्डीस राहत असत, पण कधीं कधीं ते राहत्यास, निघोजास आणि निमगांवास जात असत. निमगांव येथें डॅगले यांच्या घरीं बाबांची नेहमी बैठक असे व राहते येथें खुशालशेंद यांच्या घरीं आणि तेथील कांहीं सावकारांच्या घरीं सहज लहरीनें जात. शिर्डीच्या उत्तर बाजूला गांवापासून सुमारे तीन नंबरावर एक ओढा आहे. त्याचे नांव सीव. त्या ओढ्यावर बाबा स्वतः बसत असत आणि केव्हां केव्हां त्या ओढ्यांत एक पुरुषभर खड्डा खणीत व त्यांत स्वतः उभे राहून आपले

शीर तेवढे वर उघडे ठेवून वाळू याकून स्वतःस पुरुन घेत असत.

बाबांची वैद्यकी—बाबा शिरडी मुक्कामी लोकांना औषधपाणी देत व त्याच्या योगानें मोठेमोठे रोग बरे करीत असत. आजार पाहून दवा देत आणि त्यांच्या हाताला यश खात्रीनें येत असे. त्यांची औषधे देण्याची तळ्हाहि विचित्र असे. उदाहरणार्थ, एक केस येथे देतो. एकदां एका भक्ताचे डोळे सुजून लाल गोळे झाले. शिरडीत त्याला वैद्य मिळाला नाही. भाविक भक्तांनी बाबांस ते डोळे दाखविले. बाबाचा उपायच न्यारा. बिबे ठेचून बाबानी गोळे तयार केले आणि दोन्हीं डोळ्यांत ते गच्च भरून वरून फडके गुंडाळिले. दुसरे दिवशीं पट्टी सोडून डोळ्यांवर पाण्याची संतत धार घरिली, त्यायोगे सूज सर्व निवळली आणि बुबुळे निर्मळ स्वच्छ झालीं. अशा तळ्हेचे अनेक अनुभव लोकांना आले आणि ते विख्यात हकीम झाले. पुढे त्यांनी दवा देण्याचे बंद करून धुनीतील उदीनेच भक्तांच्या आधिव्याधि दूर करण्याचे सुरु केले. या पूर्वी कांही दिवस ते वेड्यासारखे. वागू लागले आणि वाटेल त्या ठिकाणी बसू उढू लागले. या त्यांच्या वागण्यावरून लोक त्याना वेडा फकीर असें मानू लागले पण ही त्यांची भावना लवकरच अनुभवानें नष्ट झाली.

बाबांची अलौकिक शय्या-
माशीदीतील जमीन नाढुरस्त असल्यामुळे, नानासाहेब डॅगळे यांनी अजमासे चार हात लांब एक हात रुंद अशी फळी निजण्यासाठी आणून दिली. ती जमिनीवर न ठेवतां आणि वापरतां, चिंध्यांचे काकडे वळून त्यांनी ती आद्यास टांगून ठेविली. त्या चिंध्या हलुक्या व जीर्ण असल्यामुळे बाबांचे वजन तर सोडाच, पण नुसत्या फळीचे वजन त्या कशा धारण करतील हा मोठा प्रश्नच होता, पण आश्र्य हे की त्या फळीच्या चारी कोपन्याला पणत्या पेटत ठेवून बाबा तिच्यावर सुखानें झोपत असत. पण ते कसे व केव्हां वर चढत व उत्तरत असत हे प्रयत्न करूनहि क्षेणी पाहूं शकला नाही. जेव्हां लोकांची याविषयीं जिज्ञासा अधिक वाहूं लागली, तेव्हां बाबांनी या फळीचे तुकडे करून फेंकून दिले. तसेच पणत्यांतील तेल बाबा वाष्यांकद्वून मागून आणत असत. एकदां वाष्यानें तेल देण्याचे नाकारले, तेव्हां बाबांनी पणत्यांत पाणी घालून त्या पाण्यानेच त्या पणत्या रात्रभर पेटत ठेविल्या. आणिमा, गरीमा इत्यादि सिद्धी त्यांना प्राप्त झाल्या होत्या हैं यावरून सिद्ध होतें; पण बाबांनी त्या सिद्धीची कधीच प्रवाच केली नाहीं.

मशीदः प्रथम बाबांना राहण्याकरितां नियोजिलेली मशीद फार जुनी व जीर्ण होती. ती नवीन बांधावी असें श्री, नाना-

धैर्य, धर्म, मित्र आणि भार्या या चौघांची परीक्षा संकटकाली होत असते.

साहेब चांदोरकरांच्या मनांत होते. पण म्हाळसापतीला विचारून मशीद दुरुस्त करून घेण्यास बाबांनीं परवानगी दिली. तेव्हां श्री. नानासाहेवांनीं तिचा जीर्णोद्धार करून ती राहण्याजोगी दुरुस्त करून घेतली.

बाबांची पूजा : म्हाळसापति बाबांची पूजा करीत होते, पण बाबांच्या कपाळाला गंध लावीत नव्हते. नंतर बाबांनीं त्यांना असा दृष्टांत दिला की, बाबांच्या कपाळास गंध आणि दोन्ही हातांना उटण लावलेले असे बाबा त्यांना दिसले. लागलीच म्हाळसापति दुसऱ्या दिवसापासून नित्याप्रमाणे देवाची पूजा करून, बाबांची पूजा करून त्यांच्या कपाळास गंध लावून लागले आणि बाबाहि कपाळास गंध लावून घेऊन लागले. पण ही कपाळास गंध लावण्याची तप्हा किंवा चाल मुसलमान लोकांनां आवडेना आणि त्यांनी तसेच बाबांना सांगितल, पण बाबांनीं त्यांचे एकीले नाही. तेव्हां त्यांनीं संगमनेरच्या काजीला बोलावून आणिले आणि म्हाळसापतीच्या सगंध पूजेला हरकत आणण्याचा त्यांनीं बेत केला. तो म्हाळसापतीला समजला. तेव्हां ते घावरून, नित्याप्रमाणे खंडोवा, शनि, गणपति आणि मारुती या देवतांची पूजा करून बाबांची पूजा न करितां मशीदीवरून जाऊ लागले, तेव्हां बाबांनीं त्यांना हटकले आणि विचारले की, आज तुं सगंध पूजा न करितां असा बाहेरून कांचाललास? ‘काजीसाहेब रागावतील म्हणून मी बाहेरून चाललों,’ असें त्यांनी सांगितले. “लगाव हे संदल, ह्यां लगाव, ह्या लगांव (कपाळास मस्तकास,

गळ्याला व हाताला), भंडार व चंदनकुकोन नाम रखेंगा (भंडार व चंदन याला कोण नांव ठेवू शकणार?) असा बाबांनीं धीर दिल्यावर म्हाळसापतीनीं बाबांची पूजा केली. काजीसाहेब मुकाट्यानें परत गेले. तेव्हांपासून बाबाची संगध पूजा दररोज होऊं लागली. त्यानंतर श्री. सीताराम डॅगळे आणि श्री हंरि विनायक साठेचा ब्राह्मण मेघा हेहि बाबाची पूजा करून लागले. पण म्हाळसापतीची पूजा बाबांच्या महासमाधीपर्यंत एकसारखी चालू होती. श्री. साठे साहेबांचा नैवेद्य आणि बाबांच्या आशेप्रमाणे बंधुसमान मानिलेल्या श्री. बाळासाहेब भाट्याचा नैवेद्य, म्हाळसापति रोज मशीदीत बाबांकडे घेऊन जात असत.

जेजुरीच्या यात्रेत बाबांची मदत: म्हाळसापति दरवर्षीं खंडोबाची पालखी नेऊन जेजुरीची वारी करीत. एका खेपेस जेजुरीत प्लेगचा उपद्रव सुरु आहे असें समजल्यामुळे म्हाळसापति आणि मंडळी फार घावरली. म्हाळसापति चिंतातुर व उदास होऊन पालखीला टैकून बसले; तेव्हां पाठीमार्गे कोणी आल्याचा भास झाला. म्हाळसापतीनें वकून पाहिले तों त्यांना बाबा दिसले व तावडतोब गुस झाले. त्यामुळे त्यांना धीर आला आणि त्यांनीं बाबांच्या दर्शनाची गोष्ट मंडळीना सांगितली. तेव्हां त्यांनीं आणि सर्व मंडळीनीं खंडोबाचा आणि बाबांचा घोष चालविला. त्यांच्या चार दिवसांच्या मुक्कामांत त्यांना यत्किंचित्ताहि त्रासं झाला नाहीं आणि त्यांची यात्रा निर्विघ्नपणे पार पडली. शिरडीस परत आल्यावर बाबा

म्हणाले—‘काय म्हाळसापति, जत्रा चांगली झाली ना ! मी पण तेथें आलो होतों, तुम्हीं नव्हतां का पालखलीला पाठ लावून बसलां ? त्यावेळीचं मी तेथें आलों.’ हे ऐकून म्हाळसापतीला फार आनंद झाला. तसेच इतर वाच्यांच्या प्रसंगी, पाण्याचा शोध लावून देणे, बरोबर वाट दाखविणे मंडळीकरितां पारनेर पोलिसां कडून पास मिळवून देणे, इत्यादि गोष्टीत बाबाची लीला म्हाळसापति आणि मंडळी यांना दिसून आली आणि आश्रयकारक रीतीने योग्य आणि जरूर मदत मिळाली.

म्हाळसापतीच्या कुटुंबाच्या गळ्याची गोळी (गळूं)—म्हाळसापतीचे कुटुंब माहेरीं दूर गांवा होते. तिच्या गळ्याला गोळा (गळूं) आला होता हें कोणास माहीत नव्हते. एके दिवशी बोलतां बोलतां बाबा म्हणाले—तुझ्या बायकोच्या गळ्याला गळूं आले आहे. आणि त्यामुळे तिला फार त्रास होत आहे. तें गळूं मीच नीट करीन आणि दुसरा कोणी करणार नाही. पुढे तिचे माहेराहून पत्र आले. त्यांत गळूं झाल्याचा आणि तें बरें झाल्याचा मजकूर होता.

म्हाळसापतीचा अपमान व बाबांचे भविष्य—बाबांनीं म्हाळसापतीस सांगितले की, कोपरगांव तालुक्यांतील आस्तगांवला श्री. रामभाऊ लोंडे यांचेकडे आणि डोन्हाळ्यास मुलीकडे, तुं जाऊनकोस, गेलास तर तुझा अपमान होईल. म्हाळसापतीस या ठिकाणी जावे लागले आणि बाबांच्या भविष्यप्रमाणे त्यांचा तेथें अपमान झाला.

म्हाळसापति आणि सडकी कुत्री—एकदां म्हाळसापतीच्या घरी त्यांच्या वडिलांच्या पुण्यातिथीच्या दिवशी कांहीं मंडळी जेवावयास बसली. तोंच तेथें एक रोगाने सडलेली एक कुत्री आली; नेहमीच्या पद्धतीप्रमाणे तिला पोळीचा तुकडा टाक म्हणून म्हाळसापतीने आपल्या पल्जीला सांगितले. पण तुकडा न मिळाल्या-मुळे ती कुत्री तशीच उभी राहिली, तेव्हां म्हाळसापतीने तिला एक टोल्या लगावला, त्याबरोबर ती पक्कून गेली. नंतर सायंकाळीं बाबांचा विछाना घालतेवेळी बाबा म्हाळसापतीला म्हणाले, ‘का रे म्हाळसापति, गांवांत माझ्यासारखी एक सडकी कुत्री हिंडते, तिला कोणीहि मारतात,’ हे ऐकून म्हाळसापतीला दुपारची आठवण होऊन झालेल्या चुकीची त्यांनी माफी मागितली आणि बाबांच्या पायावर आपले मस्तक ठेविले.

बाबांची अगाध लीला आणि म्हाळसापतीची परीक्षा: बाबांच्या महासमाधी (१९१८) पूर्वी सुमारे ३२ वर्षे म्हणजे १८८६ सालीं बाबांनी सीमोळंधन करण्याचा प्रयत्न केला. मार्गदर्शीष पौर्णिमेच्या दिवशीं त्यांना दम्याचा भयंकर झटका आला. तो निवारण्यासाठीं त्यांनी ब्रह्मांडी प्राण चढवून समाधि लावण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी सर्वांना सांगितल का आजपासून तीन दिवस मला जागे करूं नका आणि मी न उठलों तर, त्या जागी (सभामंडपाच्या कोपन्याकडे ठिकाण दाखवून) समाधि खोदून मला ठेवून द्या. म्हाळसापतीकडे वळून त्याला त्यांनी निश्चून सांगितले की, तीन दिवस माझी उपेक्षा करूं नकोस.

यानंतर हळीं ज्या ठिकाणी जातें आहे, त्या ठिकाणी बाबा रात्रौ १० च्या सुमारास अचेतन होऊन म्हाळसापतीच्या मांडीवर पडले. श्वास आणि नाडी बंद झाली. सर्वांनी बाबांची आशा सोडली. पाटील कुलकण्यांनी पंचनामा केला आणि लोक समाधि देण्याच्या तयारीस लागले; पण म्हाळसापतीने आशा सोडली नाही, ‘मग पुढे म्हाळसापती । अहोरात्र सावधवृत्ती । साईबाबांलागी जपती । तैसेच बैसती जागत ॥’ (श्री साईसच-रित अ. ४४. ७२) पुढे तीन दिवसांनी पहाटे तीन वाजतां चेतना येऊ लागली, श्वासोन्ध्यास सुरु झाला, डोळे उघडले, पोट हाळू लागले, शरीरला आळेपिळे दिले गेले, आणि बाबा पूर्ववत् सचेतन

झाले आणि सर्व भक्त आश्रयचाकित आणि प्रसन्नवदन झाले. थोडक्यांत सांगवयाचें म्हणजे, भगत् म्हाळसापती आशापालनीं चुकला असता तर फार मोठा कठीण प्रसंग ओढवला असता.

“ लोकोपकार होंचि कारण । करूनि समाधींचें विसर्जन ॥ साईं पावते झाले उत्थान । समाधान भक्तजनां ॥ ” (श्री साईसचरित अ. ४४-९१)

धन्य श्री साईबाबा आणि धन्य त्यांचा निस्सीम, निकटवर्ती, अनन्य आणि विरक्त भगत् म्हाळसापति !

ॐ नमो भगवते श्रीसाई रमणाय ।

या जगांत तीन प्रकारचे पुरुष असतात. गुलाबासारखे, आम्रवृक्षासारखे आणि फणसासारखे. एकास नुसतीं फुलेच येतात तर दुसऱ्याला फळे व फुले येतात व तिसऱ्यास केवळ फळेच लागतात. त्याचप्रमाणे पुरुषांत देखील एखादा नुसता बोलतोच, करीत नाही. दुसरा बोलतो व तसें कंतोही आणि तिसरा अक्षर देखील न बोलतां केवळ करणीच करून दाखवितो.

विसंवाद तत्वप्रणालीच्या संघर्षानें
आज सर्वे जगाचा संहार होऊं
पहात आहे. अशा आणीब्राणीच्या
प्रसंगीं धार्मिक संस्थांनी आपल्या
नित्य वहिवाटीच्या भजन कीर्तनादि
प्रकारांना नवे वळण देणे जखर
आहे. व्यष्टि समष्टीच्या दैनंदिन
चिंता दूर करून ‘माझेनि नाम-
धोषे’। नाहींचि करिती विश्वाची
दुःखे’ अशा उदात्त अंतःकरणाने
आपल्या भजन कीर्तनांत विश्व-
शांतीचे नादब्रह्म यांनी नाचविले
पाहिजे.

ज्ञानेश्वरींतील पसायदान

लेखक—वाज्यय प्रभू खडेराव सदाशिव त्रिलोकेकर

ज्ञानेश्वरींतील पसायदान अत्यंत मार्मिक व उद्घोधक आहे. हे पसायदान सर्व भक्तिसांप्रदायी संस्थांना आदर्शवत असें आहे. ह्या पसायदानांत मराठी अंतःकरणाच्या माणसांचे ध्येय किती उदात्त आणि व्यापक असते याची साक्ष आहे, “हे विश्वची माझें घर” ह्या भक्तीच्या पायावर उभारलेल्या विश्वबंधुत्वाचे द्योतक आहे:

हे पसायदान म्हणजे भक्तिरूपी सुवणाचे नाणे अखंड व्यवहारांत चालू ठेवण्याचा संकल्प आहे. ह्या पसायदानाच्या प्रार्थनेतील पहिल्या ४ ओळ्या अत्यंत बहारीच्या आहेत. ‘आता विश्वात्मके देवे’। येणे वाग्यशें तोषावै। तोषोनी मज द्यावै पसायदान हे ॥ १ ॥ जे

खळांची व्यंकटी सांडो। तयां सत्कर्मी रती वाढो। भूतां परस्पर जडो मैत्र जीवांचे ॥ २ ॥ चला कल्पतरुंचे अरव। चेतना चिंतामणीचे गांव। किंब्रहुना जे अर्णव। पीयुषांचे ॥ ३ ॥ चंद्रमें जे अलंछन। मार्तेंड जे तापहीन। ते सर्वांही सदा सज्जन। सोयरे हेतु ॥ ४ ॥

ज्ञानेश्वर महाराजांनी ज्या उदात्त हेतूने ज्ञानेश्वरी लिहिली त्या उदात्त हेतूला सज्जेसेच असें हे पसायदान आहे.

श्री ज्ञानेश्वर महाराजांनी दोन संकल्पांनी हातांत लेखणी धरिली होती. पहिला संकल्प कुळंबटांच्या मराठी भाषेला सनागर करणे हा होय. आणि दुसरा, मराठींत अभिजात असा धर्मग्रंथ रचून सर्व वर्णांच्या लोकांना धार्मिक भांडार खुले